

DITIONIS NAVTICÆ

no 1577. terrarum orbis ambitum circumnavigans, unica tantum navi, ingenti cum gloria,
ADDITA est etiam viva delineatio navigationis Thomæ Caundish nobilis
inori damno & temporis spacio: vigesimo-primo enim Julij 1586 navem descendit, & decimo
is divitijs & cum omnium admiratione reversus est. Iudocus Hondius.

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

20de jaargang, 2001 nr. 3

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 20ste jaargang 2001, nr. 3

Karel Kinds en Mathieu Franssen
**'Carte Belgica Arnout petite':
Een nieuwe kijk op een vroege kaart
van de Nederlanden** 57

Bert Nelemans
**Eenvoudig 20ste-eeuws onderzoek van
oude kaarten van Texel en van Hongarije** 63

@ la carte 69

Varia Cartographica 70

Besprekingen 75

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 79

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.

Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://www.maphist.nl/ct>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 35,- € 15,88
per jaar (vier nummers), België f 50,- € 22,69, buitenland
f 60,- € 27,23. Losse nummers f 12,50 € 5,67. Opgave van
abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse
nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen
aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer
5253901, e-mail: info@drukkerij-vis.nl

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts
geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 130,- € 58,99

Halve pagina per nummer f 90,- € 40,84

Kwart pagina per nummer f 60,- € 27,23

Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende
tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van de wereldkaart in twee halfronden door Jodocus Hondius sr.
(1563-1612), waarop de reizen van Francis Drake en Thomas Cavendish
staan aangegeven. Francis Drake vertrok in 1577 en keerde in 1580 terug.
Thomas Cavendish vertrok in 1586 en volbracht zijn wereldreis in 1588
(foto: Maritiem Museum Rotterdam).

'Carte Belgica Arnout petite': Een nieuwe kijk op een vroege kaart van de Nederlanden

Aan de hand van het standaardwerk over kaarten van de Nederlanden van Van der Heijden¹ hebben wij onderzoek gedaan naar de kaart *LA DESCRITTIONE DI BELGICA CON LE SVE FRONTIERE* (zie afbeelding 1). Dit is Kaart 10 in deze kartobibliografie.² Van deze kaart bestaan twee staten: de eerste ongesigneerd en de tweede met de signatuur 'C.D.Hooghe Fe'. Wij noemen deze staten in het vervolg 10A en 10B. 10A is de anonieme staat en is ons alleen bekend als losse kaart.³ 10B is de De Hooghe-kaart. Deze bevindt zich gewoonlijk in de door Willem Silvius in Antwerpen uitgegeven edities van Lodovico Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*.⁴

1. De anonieme staat van de kaart *LA DESCRITTIONE DI BELGICA CON LE SVE FRONTIERE*; dit is de eerste staat van kaart 10 in de kartobibliografie van Van der Heijden. Wij noemen deze staat voorlopig 10A.

Vergelijking van de twee staten

Van der Heijden laat in het inleidend tekstgedeelte voorafgaand aan de eigenlijke kaartbeschrijvingen enige malen twijfel blijken over ontstaan en datering van kaart 10A. Volgens Van der Heijden zijn de signatuur in de hoek linksonder en de correctie van de kaderlijn van

de coördinatenrand in dezelfde hoek de enige wijzigingen (zie afbeeldingen 2a en 2b).

Wij hebben door gedetailleerde vergelijking van de twee staten nog andere verschillen ontdekt. Zo zijn in kaart 10A restanten van een verticale lijn over het midden van de kaart (zie afbeeldingen 3a en 3b), opvallende markeringsstekens in het kaartbeeld (zie afbeeldingen 4a en 4b) en veranderingen in de arcering van de zee waarneembaar.

Van der Heijden oppert op basis van de door hem vastgestelde verschillen tussen beide staten dat 10A mogelijk een proefdruk is geweest en hij spreekt daarbij van een uniek exemplaar.⁵ Maar zo uniek blijkt de kaart ook

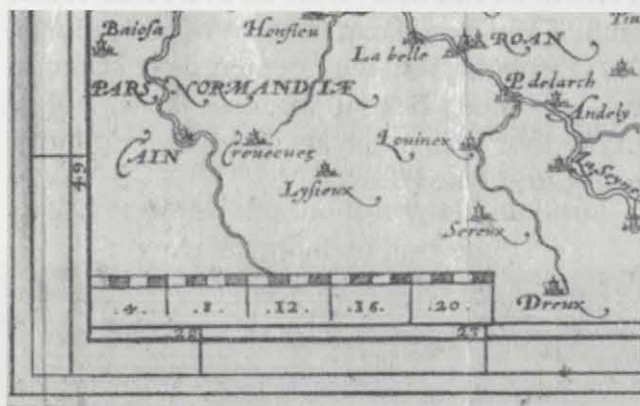
K. Kinds en M. Franssen zijn lid van het bestuur van de Stichting Historische Cartografie der Nederlanden. Beiden zijn liefhebbers van oude kaarten en het bestuderen daarvan.

weer niet te zijn. Eerder vermeldt Van der Heijden over de eerste staat, dat er slechts twee exemplaren van bekend zijn.⁶ Wij hebben inmiddels drie exemplaren getraceerd.⁷ Door het groter aantal verschillen tussen de twee staten en doordat er meerdere exemplaren van de eerste staat bekend zijn, menen we dat de veronderstelling dat mogelijk sprake is van een proefdruk geen stand kan houden.

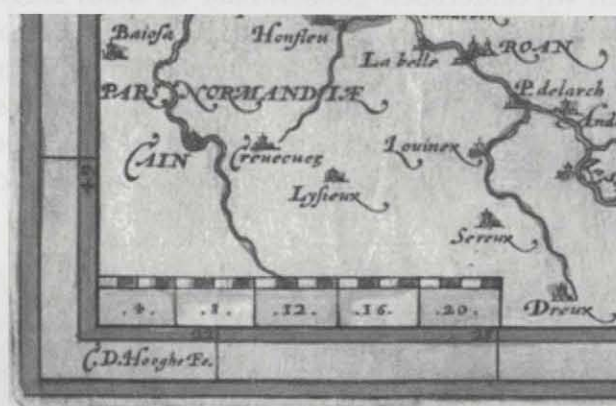
We zijn verder gaan zoeken naar verklaringen voor de geconstateerde verschillen in het kaartbeeld van de kaarten 10A en 10B. Van der Heijden zelf heeft ons in

zijn uitgebreide inleiding op het spoor gezet.

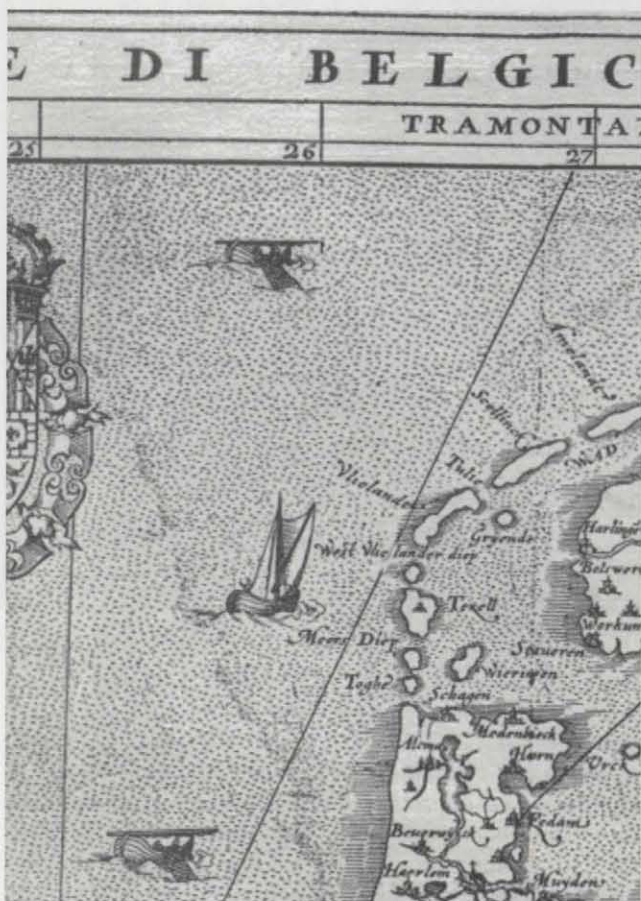
Jacob van Deventer heeft in 1551/52 ten behoeve van het stadsbestuur van Antwerpen 'een caerte van alle de landen van herwaerts over, met oock alle de frontieren van dezelve landen' getekend.⁸ Deze kaart is niet bewaard gebleven, maar het is waarschijnlijk – vanwege de ervoor betaalde prijs van 50 goudkronen – een grote wandkaart geweest. Wij veronderstellen dat verticale lijn en tekens in het kaartbeeld van kaart 10A voor de graveur ijkpunten waren bij het verkleinen van een grote wandkaart (van Van Deventer) naar het formaat van

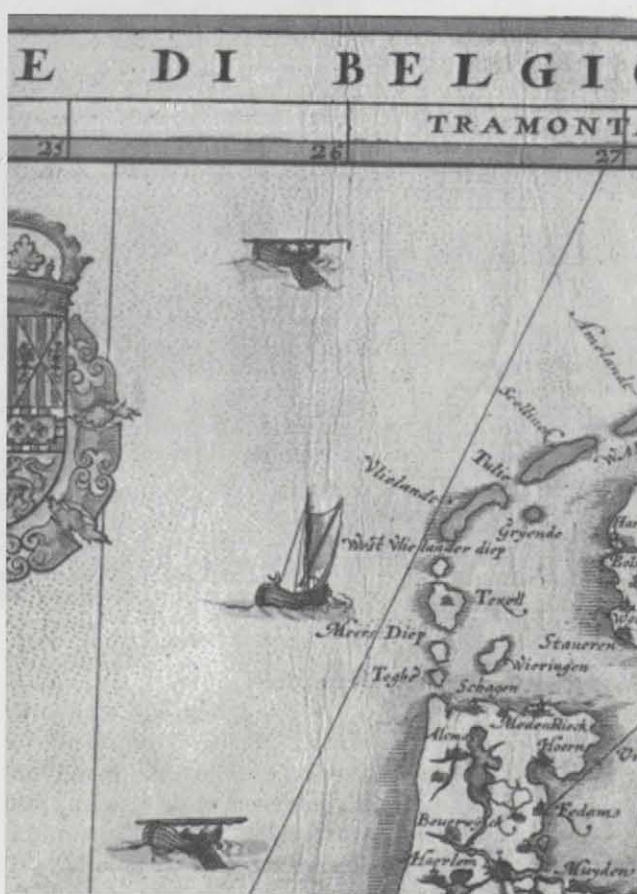
2a. Detail kaart 10A: boek linksonder zonder signatuur.

2b. Detail kaart 10B: boek linksonder met signatuur 'C.D. Hooghe Fe'.

3a. Detail kaart 10A: restanten van de verticale lijn vanaf de coördinatenrand boven via Terschelling naar Medemblik; vanaf de kust ter hoogte van Leiden valt een zwaardere arcering op in de richting van het wapen van Filips II. De arcering bestaat uit korte kerfjes.

3b. Detail kaart 10B: restanten van verticale lijn en ook de zwaardere arcering zijn weg. Het hele wateroppervlak van de zee is gestippeld. (N.B.: deze stippeling is moeilijk waarneembaar, omdat het fragment van de afbeelding is gefotografeerd van een gekleurde kaart.)

4a. Detail kaart 10A: twee markeringsstekens in het kaartbeeld, ten noordwesten van Wesel en ten zuidwesten van 's-Hertogenbosch.

4b. Detail kaart 10B: geen markeringsstekens in het kaartbeeld.

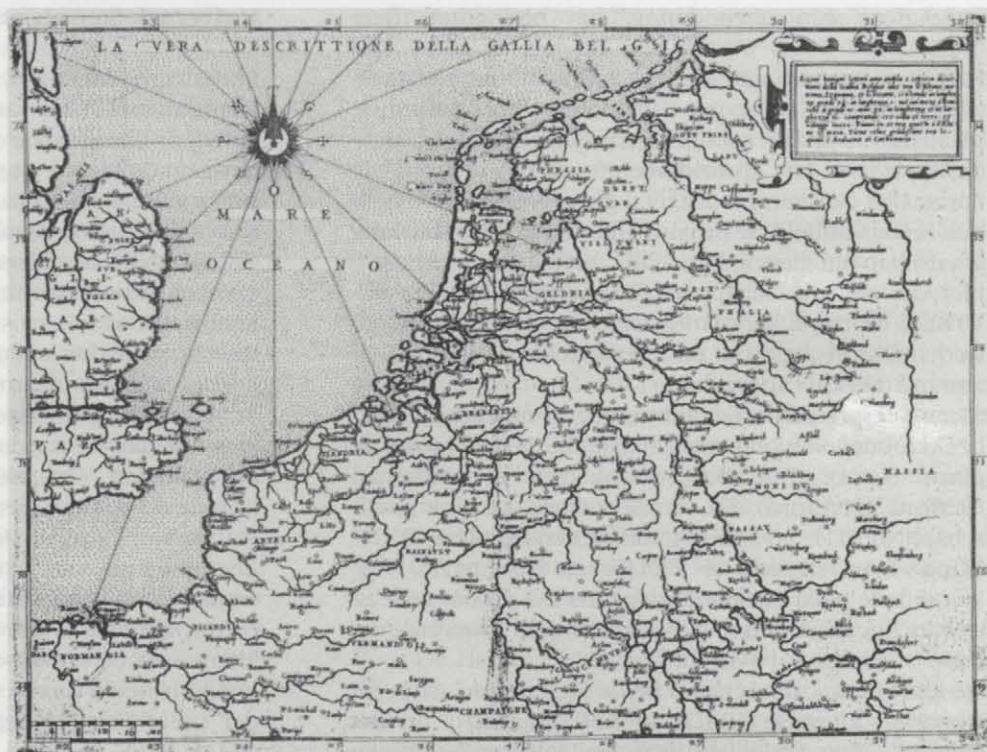
de kopergravure op één blad (kaart 10A). Denucé maakt reeds in 1912 melding van het vermoedelijke bestaan van een verkleining van Van Deventers wandkaart.⁹ De veranderingen in de arcering van de zee spelen hierbij geen rol. De reden daarvoor is waarschijnlijk zuiver esthetisch.

Italiaans voorbeeld of Italiaanse kopie?

Van der Heijden laat nog op andere momenten blijken niet zeker te zijn over het ontstaan van 10A, over het tijdstip waarop deze is gegraveerd en wat er met de kaart na verschijnen is gebeurd. Zo schrijft hij, dat de kaart oorspronkelijk misschien door Jacob van Deventer zelf is getekend.¹⁰ En hij noemt zijn Kaart 10 – evenals de kaart van de Nederlanden van Forlani – geheimzinnige kaarten, die mogelijk verkleiningen zijn van een oorspronkelijke kaart van Van Deventer.¹¹ In Van der Heijdens opus magnum is de kaart van Forlani met de titel *LA VERA DESCRIZIONE DELLA GALLIA*

BELGICA Kaart 7 (zie afbeelding 5).¹² Volgens Van der Heijden gemaakt op basis van een Nederlands model, 'misschien de eerste staat van Kaart 10'.¹³ Is kaart 10A inderdaad model geweest voor Forlani, dan behoort ze een lager volgnummer te krijgen in Van der Heijdens kartobibliografie. Ze moet in dat geval vóór Kaart 7 worden gedateerd.¹⁴

Om vast te stellen welke van beide kaarten de vroegste is, en dus waarschijnlijk voorbeeld is geweest voor de andere, hebben we de kaarten 10A en 7 gedetailleerd met elkaar vergeleken. Na grondig onderzoek van beide kaarten concluderen wij, dat de kaart van Forlani is gekopieerd naar de anonieme kaart 10A. We baseren deze vaststelling op de hiernavolgende bevindingen. Tussen beide kaarten hebben we een groot aantal verschillen geconstateerd. De schrijffouten die Van der Heijden noemt staan op beide kaarten met uitzondering van Delft. Hier staat alleen in de kaart van Forlani 'Delst'.¹⁵ Zie de volgende tabel met een aantal verschillen in spelling van plaats- en gewestnamen, waarin wij enkele opvallende afwijkingen vaststellen tussen ener-

5. De kaart *LA VERA DESCRIZIONE DELLA GALLIA BELGICA* van Forlani; dit is kaart 7 in de kartobibliografie van Van der Heijden.

zijds Kaart 10A en de moderne schrijfwijze en anderzijds Kaart 7. In het Italiaanse atelier zijn fouten uit 10A overgenomen, maar ook enkele opmerkelijke nieuwe schrijffouten gemaakt.

Kaart 10A	Kaart 7	moderne schrijfwijze
Alema	Alema	Alkmaar
Amelo	Amelo	Almelo
Bouloigne	Boulognie	Boulogne
Bylem	Bylem	Beilen
Delft	Delst	Delft
Hachenburg	Hacheml	Hachenburg
Harderwijk	Hardenwijch	Harderwijk
HASSIA	MASSIA	Hessen
Houffalize	Houfalize	Houffalize
PARS NORMANDIÆ	PARS NORMANDIA	Normandië
Vtricht	Vtrick	Utrecht
Zutphen	Zutfen	Zutphen

Een aantal malen graveerde Forlani een 'm' (bijvoorbeeld 'LVCEMBVRG', 'Luxemburg', 'Bettemburg', 'Batemborg', 'Tecklemborch', 'Sparemborck'), terwijl daar in 10A een 'n' staat ('LVCENBVRG', 'Luxenburg', 'Bettenburg', 'Batenborg', 'Sparenborck'). Was de kopiist van 10A iemand met een Romaanse achtergrond (Fransman, Italiaan) vanwege deze fonetische interpretatie? Omstreeks 1560 was de letter 'n' in de betreffende namen, overigens ook in het Latijn, gebruikelijk.

In 10A is een groot aantal malen een Latijnse afkorting opgenomen voor bisdom ('EPIS:'), graafschap ('CO:') en hertogdom ('DV:'). Deze komen bij Forlani niet voor, behoudens één uitzondering: het hertogdom Berg ('MONS DV:') ten oosten van Keulen. En daar wist Forlani niet goed raad met de dubbele punt als afkortingsteken. Hij ondervond dat door er een punt en de plaatsnaam van het nabijgelegen 'Syegen' (Siegen) achter te plaatsen (zie afbeeldingen 6a en 6b).

Forlani liet ook een groot aantal gegevens weg. We hebben reeds vermeld de Latijnse afkortingen voor bisdom, graafschap en hertogdom. Ook nam hij bijvoorbeeld niet op: de graafschappen 'WALDECK', 'KENT', 'SO-VTREY' (Surrey), het markgraafschap 'ANTVERPIA', de steden Dordrecht, Goes en rechtsonder in de coördinatenrand 'SPIRA' (Speyer).

Soms interpreteerde Forlani de gegevens uit zijn voorbeeld foutief. Van het graafschap 'SVSSEX' maakte hij de plaats 'Sussex'. Dat deed hij ook met het graafschap 'Herford' (Hertford). En van de namen van het graafschap 'NORTH: | FOLKE' (Norfolk) en de plaats 'LYN:' (King's Lynn) maakte hij: 'FOLKE' en 'Northlyn'.

Een enkele maal voegde Forlani iets toe. In het gedeelte van Engeland links in het kaartbeeld graveerde hij 'AN- | GLI- | AE | PARS'.

De tekst in de cartouche, in beide kaarten rechtsboven, is vrijwel identiek. 10A is in het Latijn en 7 in het Italiaans. Maar Forlani heeft er een inleidende zin aan

6a. Detail kaart 10A: het hertogdom Berg ('MONS DV:') ten oosten van Keulen, de plaats Siegen ('Syegen') en het landgraafschap Hessen ('HASSIA').

6b. Detail kaart 7: het hertogdom Berg ('MONS DV:') met de plaats Siegen; de naam van het landgraafschap Hessen is onjuist graveerd: 'MASSIA'.

toegevoegd: 'Eccoui benigni lettori una ampla e copiosa discittione!! della Gallia Belgica' (= zie hier, waarde lezers een ruime en overvloedige beschrijving van de Nederlanden). Hij introduceerde met deze zin de kaart bij de gebruikers voordat hij de brontekst (10A) letterlijk vertaalde.

Universele kennis en politieke werkelijkheid

Forlani's bedoeling was het maken van geografische kaarten van (delen van) de toen bekende wereld voor een door Renaissance en Humanisme gevormd publiek, dat geïnteresseerd was in universele kennis en wetenschap en zich die wilde eigen maken. Daarbij hoorde ook een juiste (geografische) beschrijving ('VERA DESCRITIONE') van afzonderlijke gebieden. Staatkundige grenzen waren van minder belang voor de universele kennis die de Renaissancemens nastreefde. Grenzen tussen politieke entiteiten veranderden nogal eens. Forlani wijzigde daarom de titel en liet de toevoeging betreffende de grenzen ('CON LE SVE FRONTIERE') weg, evenals de aanduiding van de politieke status van de gewesten. Ook de gestippelde grenslijnen in het kaartbeeld nam hij niet over, evenmin als het heraldisch wapen van Filips II. De windroos, in kaart 10A voor de Zeeuwse kust, verplaatste hij naar de plaats waar hij het wapen heeft weggelaten.

De prominente windroos en een coördinatenrand beklemtonen de universele aardrijkskundige doelstelling. Het kaartbeeld toont een zuiver geografisch beeld zonder politieke interpretaties. Ook de toevoeging 'ANGLIAE PARS' is vanuit die optiek te verklaren, evenals

het weglaten van de niet binnen het kader passende plaats Speyer. Deze stad was vanuit renaissancistisch perspectief onbelangrijk. Maar niet vanuit een religieus of dynastiek gezichtspunt. Sinds de 7de eeuw was Speyer een bisdom en sinds de 13de eeuw een belangrijke rijksstad. Speyer was tot en met de regering van Karel V meer dan vijftig keer plaats van samenkomst voor de rijksdag geweest.

Voor de opdrachtgever van Kaart 10A waren de staatkundige grenzen wel degelijk van belang. Die opdrachtgever was waarschijnlijk hertog Emanuel Filibert de Savoye. Deze Italiaanse edelman was van 1553 tot 1559 als gouverneur-generaal van de Nederlanden in dienst van achtereenvolgens Karel V en Filips II. Zich baserend op Van 't Hoff vermeldt Van der Heijden dat Savoye in 1557 onder andere 'de generaele chaerte van den landen van herwertsover' heeft besteld om die als karton voor te weven tapijten te gebruiken.¹⁶ Zoals hiervoor vermeld had Van Deventer in 1552 aan de stad Antwerpen een kaart van de Nederlanden 'met oock alle de frontieren' geleverd. Op 10A staat in de titel *con le sve frontiere* en ook zijn grenslijnen in het kaartbeeld getekend. Van der Heijden beaamt dat de titel van de kaart doet denken aan de titel van de wandkaart van de Nederlanden, die Van Deventer voor het stadhuis van Antwerpen heeft gemaakt.¹⁷

In het zuidelijk grensgebied van de Nederlanden, ten noorden van Saint Quentin, lopen ongeveer parallel twee grenslijnen. Deze onduidelijkheid is op dat moment niet verwonderlijk. Er woedde toen oorlog tussen Frankrijk en Spanje, die ook in die grensregio werd uitgevochten. In augustus 1557 versloegen de Spanjaarden onder aanvoering van de hertog van Savoye het Franse leger vernietigend bij Saint Quentin. Pas in 1559 werd de Vrede van Cateau-Cambrésis gesloten. Daardoor kon Emanuel Filibert weer terugkeren naar zijn eigen hertogdom Savoye, het gebied waarover de strijd tussen Frankrijk en Spanje onder andere was gevoerd.

Van 't Hoff weet niet of er werkelijk gobelins naar de bestelde kaarten zijn gemaakt. Ze zijn in ieder geval niet bewaard. Volgens hem evenmin als de genoemde kaarten.¹⁸ Deze laatste bewering van Van 't Hoff wordt door ons niet onderschreven. Wij veronderstellen dat kaart 10A tot de kaarten behoorde die Savoye in 1557 bestelde als patronen voor zijn beoogde wandtapijten. Voor deze hypothese spreekt de Italiaanse titel – Savoye was Italiaan – en de opdracht een kaart met staatkundige grenzen te graveren. Verder bestonden in die tijd intensieve contacten tussen Italië en de Nederlanden. In Zuid-Nederlandse steden woonden en werkten veel Italiaanse kooplieden, bijvoorbeeld Lodovico Guicciardini; Italiaanse militairen en officieren maakten deel uit van het leger van de landvoogd. Verschillende Nederlandse graveurs werkten kortere of langere tijd in Italië, waaronder Cornelis Bos en later Jacobus Bossius voor Tramezini. Of ze werkten in de Nederlanden met of voor Italianen, bijvoorbeeld De Hooghe voor de Italiaanse officier Francesco Marchi.

In Italië werden op vrij grote schaal kaarten en plattegronden van alle mogelijk gebieden en steden van de toen bekende wereld gekopieerd. Ook van Nederlandse gewesten. Die losse kaarten en plattegronden werden soms op bestelling gebundeld.¹⁹

Wie maakte de anonieme Kaart 10A?

Na onze bewijsvoering dat 10A eerder is ontstaan dan 7, zitten we nog met een probleem. De aanwezigheid van coördinaten in zowel 10A als 7. Van der Heijden beweert dat lengte- en breedte-graden door Italianen zijn toegevoegd.²⁰ Van Van Deventer zijn geen kaarten met coördinaten bekend. Waarom heeft de Nederlandse kopist van Van Deventer (10A) deze wel aangegeven?

Van der Heijden geeft wat betreft de coördinaten aan dat opvallende verschillen bestaan met latere kaarten van de Nederlanden door 16de-eeuwse Nederlandse kartografen. Voor ons is dat geen bewijs voor de volgorde van verschijnen volgens Van der Heijden van 7 en 10A: eerst Forlani en daarna de anonieme kaart 10A.

Door de levendige Italiaans-Nederlandse contacten was het fenomeen 'coördinaat' in de Nederlanden zeker bekend. Overigens tekende Mercator op zijn Vlaanderenkaart van circa 1540 al coördinaten. Het kaartje van de Nederlanden van Gastaldi (1547/1548) heeft ook lengte- en breedtegraden. De Nederlandse graveur heeft deze waarschijnlijk, beïnvloed door zijn Italiaanse contacten, toegevoegd op basis van wat hij ongeveer wist of via zijn relaties vermoedde over de loop van meridianen en parallellen.

Nicolaï graveerde naar Van Deventer

Op grond van het bovenstaande concluderen we het volgende. Kaart 10 in het overzicht van Van der Heijden is vroeger gemaakt en uitgegeven dan Kaart 7 (Forlani). Daarom moet deze kaart een volgnummer krijgen lager dan 7.

Van drie van de vroegste kaarten zijn, volgens Van der Heijden, geen exemplaren bekend. Hij nummert deze 3 tot en met 5. Kaart 3 (Van Deventer) en Kaarten 4 en 5 (Arnout Nicolaï).²¹ Van der Heijden leidt uit de ervoor betaalde prijs af dat Kaart 4 van Nicolaï waarschijnlijk een meerbladige wandkaart is geweest en Kaart 5 een kleine kaart in een of twee bladen.²²

De consequentie van ons onderzoek en onze daaruit voortvloeiende hypothese is dat in de kartobibliografie van Van der Heijden Kaart 10 moet worden gedateerd als Kaart 5. Het is een verkleining van de wandkaart door Van Deventer uit 1551/52. De eerste, niet gesigeneerde staat met de titel *LA DESCRITTIONE DI BELGICA CON LE SVE FRONTIERE* is omstreeks 1557 in Antwerpen gegraveerd door Arnout Nicolaï.²³ Op 11 maart 1557 worden voor de eerste maal twaalf gekleurde exemplaren van deze kaart vermeld, bestemd voor de boekenjaarmarkt van Frankfurt. Uit de inventarisatie van Denucé hebben we het verhandelen van tenminste 45 kleine kaarten 'Belgica' kunnen vaststellen.²⁴

De kaart is zeer waarschijnlijk in Antwerpen ontstaan. Daar is de koperplaat in de inventaris van de drukker/uitgever Willem Silvius terechtgekomen. Hoe dat is gebeurd is ons niet bekend. De plaat kan in bezit geweest zijn van Cornelis de Hooghe en door hem op eigen initiatief bewerkt. Of Silvius heeft de koperplaat door De Hooghe laten bewerken tot de bekende tweede staat. In ieder geval heeft Silvius de kaart doen opnemen in zijn uitgaven van Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*. Na het overlijden van Silvius heeft

Plantijn het illustratiemateriaal voor die uitgaven van de weduwe van Silvius overgenomen. In het Antwerpse Museum Plantin-Moretus bevinden zich nog op één na alle houtblokken welke door Silvius zijn gebruikt. Van de drie koperplaten die ook voor die edities zijn gebruikt, zijn er twee, waaronder de kaart van de Nederlanden van De Hooghe, echter niet meer aanwezig.²⁵

Ons onderzoek impliceert dat voorlopig het aantal nummers van de kartobibliografie van Van der Heijden met één moet worden verminderd. Kaart 10 wordt Kaart 5 in twee staten en kaartnummer 10 vervalt, waardoor het totaal aantal nummers uitkomt op 318 in plaats van 319. Kaart 5 moet worden gedateerd op 1557. Daarbij moet wel worden aangetekend, dat tot op heden niet is bewezen dat er meerdere kaarten van Van Deventer hebben bestaan. Hoewel Van der Heijden, zich basierend op Denucé, suggereert dat Van Deventer twee- tot driemaal een wandkaart van de Nederlanden heeft vervaardigd, beperkt hij zich in zijn kartobibliografie tot één nummer voor één kaart van Van Deventer.²⁶

NOTEN

De naam van de kaart in de titel van dit artikel is gebaseerd op enkele vermeldingen in de Archiven van Museum Plantin-Moretus te Antwerpen. Zie: J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*. – Antwerpen ; 's-Gravenhage, 1912/13. – blz. 52.

1. H.A.M. van der Heijden, *Oude Kaarten van de Nederlanden, 1548-1794. Historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar = Old Maps of the Netherlands, 1548-1794. An Annotated and Illustrated Cartobibliography*. – Alphen aan den Rijn ; Leuven, 1998. – 2 delen.
2. Van der Heijden, op.cit., blz. 154-156.
3. Op twee van de door ons bestudeerde exemplaren bevinden zich op de verso restanten van oortjes, waaruit blijkt dat ze in een boek c.q. atlas hebben gezeten. Alle exemplaren hebben brede marges buiten het kader en zijn gevouwen.
4. Silvius gaf dit werk voor het eerst uit. In 1567 twee edities, namelijk een Italiaanse en een Franse versie en in 1568 nog een herdruk van de Franse uitgave. Later is deze beschrijving van de Nederlanden nog vele malen herdrukt in diverse talen en door verschillende uitgevers.
5. Van der Heijden, op.cit., blz. 54.
6. Van der Heijden, op.cit., blz. 52.
7. Alle drie deze exemplaren bevinden zich als losse bladen in particuliere collecties en zijn door ons op hetzelfde tijdstip naast elkaar geraadpleegd. De auteurs danken de verzamelaars van harte voor hun bereidwillige medewerking.
8. Van der Heijden, op.cit., blz. 24.
9. J. Denucé, *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*. – Antwerpen ; 's-Gravenhage, 1912/1913. – 2 delen. – blz. 60-61.
10. Van der Heijden, op.cit., blz. 25.
11. Van der Heijden, op.cit., blz. 26.
12. Van der Heijden, op.cit., blz. 144-146.
13. Van der Heijden, op.cit., blz. 48.
14. De opzet van Van der Heijdens kartobibliografie is chronologisch. Hij dateert de kaart van Forlani op 1560-1565 en kaart 10A vóór 1567.
15. Van der Heijden, op.cit., blz. 48. Van der Heijden vermeldt vier plaatsen: Alkmaar, Almelo, Beilen en Delft.
16. Van der Heijden, op.cit., blz. 26, ontleend aan: B. van 't Hoff, *De kaarten van de Nederlandsche provinciën in de zestiende eeuw door Jacob van Deventer*. – 's-Gravenhage 1941. – blz. 10. Van 't Hoff wijst erop dat in de inventaris uit 1575 van de kaartencollectie van Viglius van Aytta, een van de belangrijkste adviseurs van Karel V, een lijst voor-

komt van 'sesse diverse caarten, daarinne begrepen zijn dese Nederlanden die gemaect zijn geweest voir den hertog van Savoye om deselve op tapiserie te doen wercken.'

17. Van der Heijden, op.cit., blz. 54 en 156.
18. B. van 't Hoff, *Jacob van Deventer. Keizerlijk-Koninklijk Geograaf*. – 's-Gravenhage, 1953. – blz. 11.
19. In deze zgn. IATO-atlassen (Italian atlas to order) komen diverse varianten voor van gewestkaarten naar Van Deventer. Ook de kaart van de Nederlanden van Forlani is in IATO-atlassen aangetroffen.
20. Van der Heijden, op.cit., blz. 55.
21. Van der Heijden, op.cit., blz. 141.
22. Van der Heijden, op.cit., blz. 57-58 en 126.
23. Thieme/Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. – Leipzig, z.j. – Band 25, blz. 446. Nicolaï was zowel houtsnijder als graveur in koper. De wijze van arceering van de zee – een geconstateerd verschil tussen de eerste en tweede staat van Kaart 10 – lijkt het werk van iemand met ervaring als houtsnijder. Deze zee is niet gestippeld maar meer met kleine haaltjes 'gesneden'. In de door De Hooghe gesigeneerde staat zijn de streepjes meer puntjes geworden. Dit gepointilleerde beeld is typisch Italiaans.
24. J. Denucé (1912/13), blz. 20-21 en 52. Denucé vermeldt uittreksels uit de Plantijnse archieven. In de volgende transacties is sprake van de kleine kaart: - 11 maart 1557, twaalf gekleurde exemplaren ('Belgica pet. peintes'), bestemd voor de boekenjaarmarkt van Frankfurt à 5½ stuiver per stuk. - 27 juni en 5 juli 1558, op beide data zes exemplaren ('Cartes Belgica Arnout petites') voor een handelaar in Parijs (geen prijs vermeld). - 8 augustus 1558, twaalf gekleurde kaarten ('Cartes belgiques petites') à vijf stuiver per stuk en acht ongekleurde exemplaren à twee stuiver per stuk voor een handelaar in Londen. - 22 november 1559, een kaart (Gall. Belg. petit) aan een Parijse handelaar (geen prijs vermeld). In deze opgaven hebben we verder een zevental transacties aangetroffen die óf de grote kaart van Nicolaï betreffen óf waarvan we, door het ontbreken van een prijs, niet kunnen vaststellen of het om de grote of de kleine kaart gaat. Zover we nu kunnen nagaan hebben de transacties met de Mechelse kaartenhandelaar Peter Draeckx, die Van der Heijden ook vermeldt, steeds betrekking op de grote kaart van Nicolaï.
25. In Silvius' uitgaven bevinden zich vijftien houtsneden (vier kaarten, tien plattegronden en vogelperspectieven van steden, één afbeelding) en twee kopergravures (één kaart, één afbeelding). In het depot van Museum Plantin-Moretus te Antwerpen ontbreekt het houtblok van het vogelperspectief van Ieper, de koperplaten met de kaart van de Nederlanden van De Hooghe en de afbeelding van het stadhuis van Antwerpen die in de Italiaanse editie 1567 is gebruikt. In de Franse uitgaven van Silvius is een andere afbeelding van het Antwerpse stadhuis opgenomen. Deze koperplaat bevindt zich nog wel in het Museumdepot.
26. Van der Heijden, op. cit., blz. 141. Hiervoor noot 21.

SUMMARY

'Carte Belgica Arnout petite': a new look at an early map of the Seventeen Provinces

In his reference work on maps of the Seventeen Provinces - *Oude kaarten der Nederlanden, 1548-1794 [...]* or *Old maps of the Netherlands, 1548-1794 [...]* (Alphen aan den Rijn ; Leuven, 1998) - Henk van der Heijden gave the sequence number '10' to the map *La Descrittione Di Belgica Con Le Sue Frontiere*. Sequence number '7' was given to the Italian map of the Seventeen Provinces of Forlani; yet this is a copy based upon map number '10' which must, therefore, be dated earlier than the Forlani copy. The map *La Descrittione Di Belgica [...]* ought to be re-numbered '5' and have two states: the first, unsigned, but engraved probably by Arnout Nicolaï; the second, signed by Cornelis de Hooghe. *La Descrittione Di Belgica [...]* is a reduction of the wall-map of Jacob van Deventer of 1551/52, that was eventually published around 1557.

Eenvoudig 20ste-eeuws onderzoek van oude kaarten van Texel en van Hongarije

Bij het bestuderen van oude kaarten is het vaak een probleem dat kaarten een enorme hoeveelheid gegevens bevatten, zowel in de afbeelding als in de namen op de kaarten. Ook is, als het om kaarten van vóór 1800 gaat, zeker dat het kaartbeeld ten opzichte van de werkelijke situatie van het gebied altijd gebreken vertoont. Dat maakt het moeilijk vast te stellen hoe 'goed' een kaart nu eigenlijk is. Ook is het vaak moeilijk vast te stellen hoe de kaartmaker aan zijn gegevens is gekomen, bijvoorbeeld van wie hij wat heeft overgenomen. Zowel bij het onderzoek naar de afbeelding van Texel op de kaarten, dat door mij lang geleden uitgevoerd werd, als bij het onderzoek van de kaarten van het oude koninkrijk Hongarije – onlangs uitgevoerd – werd gebruikgemaakt van een eenvoudig toepasbare techniek. Deze techniek biedt, gezien de uitkomsten van beide onderzoeken, wellicht ook voor anderen interessante mogelijkheden.

In beide genoemde onderzoeken werden relevante punten op de kaarten door lijnen met elkaar verbonden, zodat er een soort schema's ontstonden. Die werden dan overgebracht naar dezelfde schaal en waren daardoor makkelijk met elkaar en met het moderne kaartbeeld te vergelijken. Die vergelijking leverde dan conclusies op die met behulp van andere gegevens van die kaarten aangevuld konden worden. De voorbeelden van Texel en Hongarije kunnen één en ander verder verduidelijken.

Texel

Het onderzoek werd al in 1960-61 uitgevoerd in opdracht van professor C. Koeman (bijvak Historische Kartografie) en betrof zowel grootschalige als kleinschalige kaarten van Texel tot in de 19de eeuw. De kleinschalige kaarten maakten vooral deel uit van gewone of zeeatlassen; op dergelijke kaarten neemt Texel een vrij ondergeschikte positie in. De grootschalige kaarten waren alle manuscriptkaarten. Omdat de omtrek van het eiland erg veranderlijk was (en eigenlijk nog steeds is), werden voor het vergelijken de dorpen (kerktorens) van de zeven plaatsen, die steeds waren vermeld, met elkaar verbonden. Het tegenwoordige noordelijke gedeelte, Eierland, behoorde nog niet tot Texel en was vrijwel onbewoond. Uit het onderzoek bleek wel dat de afstand naar en de ligging ten opzichte van Texel een enorme variatie vertoonde, maar dat is

toen in de schema's niet opgenomen. De schema's die ontstonden werden zo gedraaid dat ze over elkaar heen gelegd konden worden. De bijgevoegde afbeeldingen geven een aantal voorbeelden.

Enkele resultaten van het onderzoek waren:

1. De oudste min of meer volledige kaart, die van Jacob van Deventer, blijft wat meetkundige grondslag betreft, tot ver in de 17de eeuw de beste. Dan pas vertoont de manuscriptkaart van Johan van Teylingen (Algemeen Rijksarchief, Hingman 2665) meer overeenkomst met de werkelijkheid. Bij sommige atlaskaarten van Nicolaas Visscher, bijvoorbeeld op de kaart van Holland en West-Friesland (Nic. Piscator, uitgave 1651 uit de Bodel Nijenhuis-collectie, Leiden) vinden we dit verbeterde beeld terug. Bij de meeste andere kaarten, ook bij andere uitgaven van Visscher, blijkt het beeld nog of weer de oude fouten te vertonen. Pas in de loop van de 19de eeuw blijkt het kaartschema definitief 'goed' te worden.
2. De grootschalige kaarten bleken ook behoorlijk grote afwijkingen te vertonen. De invloed van deze kaarten, die wat Texel betreft nooit gedrukt zijn, op de afbeelding van Texel in de atlassen blijkt veel geringer te zijn dan de invloed van de karteringen van Van Deventer en Sgrooten.
3. De grootste afwijkingen ten opzichte van de werkelijkheid vinden we terug op de kaarten in de zeeatlassen. Dit is eigenlijk heel opmerkelijk, omdat de rede van Texel de belangrijkste uitvalsbasis was voor de Nederlandse scheepvaart en men zich toch vaak oriënteerde op kerktorens, bijvoorbeeld op die van de kapel boven op de vijftien meter hoge pleistocene kern van het eiland. Ook de rest van het kaartbeeld, waaronder de ligging van duinen en de afstand naar en oriëntatie van Eierland wijkt op de zeekaarten vaak veel meer af van de werkelijke situatie dan die op de gewone atlas-kaarten.
4. De kaart in de atlas van Ortelius uit 1570 geeft een beeld van de vorm van de Kop van Noord-Holland dat

Drs. B. Nelemans heeft van 1960 tot 1998 gewerkt als leraar aardrijkskunde en geschiedenis in Nederland en Suriname. Sinds 1999 is hij werkzaam als vrijwilliger bij het onderzoeksprogramma Explokart in Utrecht. In de zeventiger jaren van de vorige eeuw publiceerde hij over de kartografie van Suriname en schreef hij in diverse schoolboeken voor aardrijkskunde.

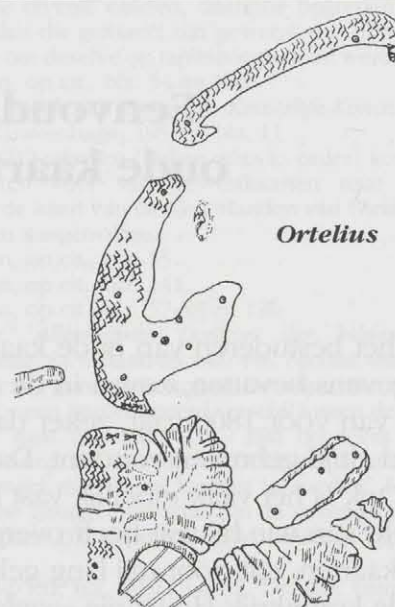
Texel

Sgrooten

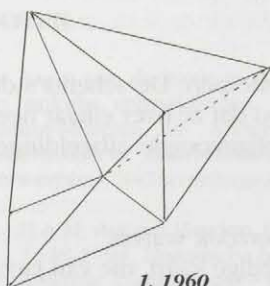

Van Deventer

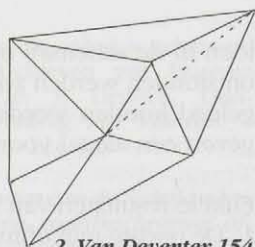

Ortelius

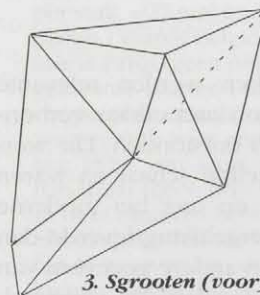
Sgrootens kaartbeeld vinden we terug bij Ortelius, maar Texel wijkt af en is afgebeeld als bij Van Deventer.

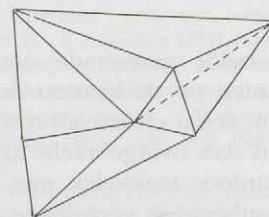
1. 1960

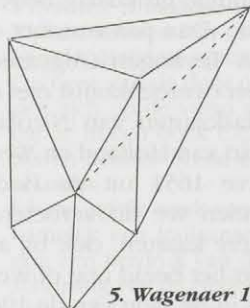
2. Van Deventer 1542

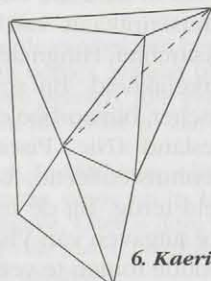
3. Sgrooten (voor) 1575

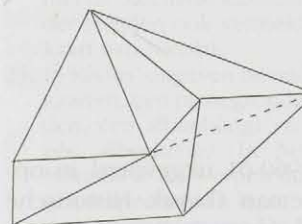
4. Ortelius 1570

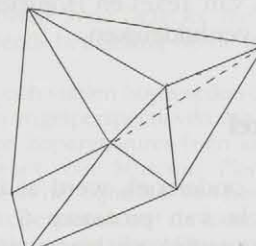
5. Wagenaer 1584

6. Kaerius 1617

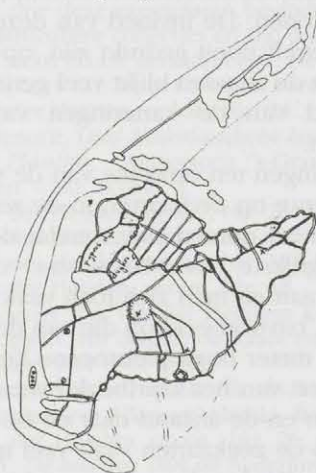

7. Langedyck 1595

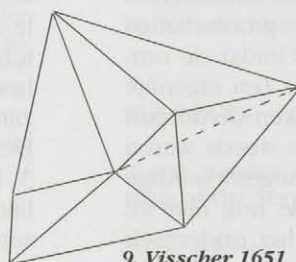

8. Johan van Teylingen 1644

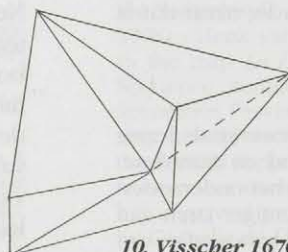
De kerktoreschema's vertonen veel variatie. Na het schema van Van Deventer is pas de opbouw op de manuscriptkaart van Johan van Teylingen een verbetering.

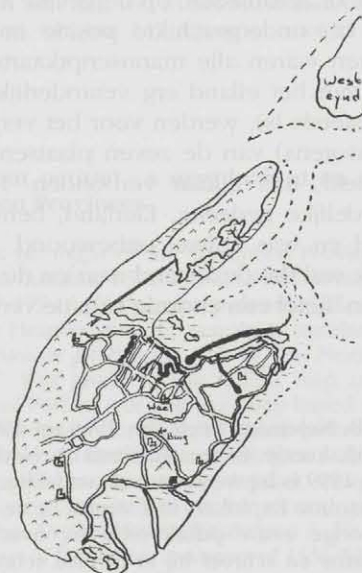
Nicolaas Visscher geeft onder de naam Piscator een kaart met een verbeterd schema uit, maar in latere uitgaven van hem keert het oude schema weer terug.

9. Visscher 1651

10. Visscher 1670

in zeer veel details overeenkomt met Christiaan Sgrootens kaart *Phrisia occidentalis et Vatterlandis [...]*, maar... alleen het eiland Texel wijkt af. Daar vinden we namelijk niet Sgrootens schema terug, maar dat van Van Deventer. Verder onderzoek deed blijken, dat behalve de opbouw ook de vorm van het eiland en de naamgeving vrijwel geheel die volgens Van Deventer is. Afwijkend is alleen een tweede dorpje vlak bij Den Burg. Is dat er gekomen omdat Sgrooten bij Den Burg twee kerktorens tekende?

Vergeleken bij de afbeelding van Texel in de atlas van Ortelius vertoont de afbeelding bij Mercator, Blaeu en vooral Kaerius een flinke achteruitgang..

Hongarije

Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het werkcollege kartobibliografie door het Utrechtse Explokart onder leiding van P. van der Krogt en P. van den Brink in 1999. Het onderzoek beperkte zich tot kaarten of afbeeldingen van kaarten van Hongarije van vóór 1750, aanwezig in de kaartenzaal van de Universiteit Utrecht waarbij niet gestreefd werd naar volledigheid.

Het opmerkelijke was, dat vrijwel alle kaarten van Hongarije zeer grote afwijkingen vertoonden ten opzichte van het huidige kaartbeeld. Met name de loop van de Donau werd zeer vreemd afgebeeld en dat leidde weer tot enorme vertekeningen in de loop van een zijrivier als de Tisa. Pas gedurende de eerste helft van de 18de eeuw komt er duidelijk verbetering op kaarten van De l'Isle, gebaseerd op karteringen van Marsigli uit het einde van de 17de eeuw.

Omdat het hier om een behoorlijk groot gebied ging, Slowakije en Transsylvanië behoorden nog geheel tot Hongarije en flinke delen van Joegoslavië en Kroatië eveneens, werden in de diverse delen van Hongarije clusters van steden uitgezocht, die steeds (binnen dat cluster) door lijnen met elkaar verbonden werden. Daardoor was het mogelijk eventuele verschillen in projectiemethode te kunnen negeren. Elk cluster werd vervolgens ook weer door lijnen met de andere verbonden. Omdat die nogal varieerde werd ook de afstand naar en de ligging ten opzichte van de 'hoofdstad' Wenen met een lijn aangegeven. Vervolgens werden alle schema's vergelijkbaar gemaakt door grootte en oriëntatie aan te passen. Een aantal van de oude kaarten bleek flink gedraaid te moeten worden.

Eerst werd de opbouw van een groep 16de-eeuwse grootschalige kaarten, die in opdracht van de Hongaarse en later van de Oostenrijkse regering werden vervaardigd, met elkaar vergeleken. Motief om over goede kaarten te moeten beschikken was de voortdurende strijd met het Osmaanse Rijk. Van 1526 tot 1688 is ook een groot deel van Hongarije direct of indirect onder het gezag van de Turkse sultans geweest. Dat heeft het uitvoeren van nieuwe karteringen zeer waarschijnlijk ernstig belemmerd.

Vervolgens werd met behulp van de schema's nagegaan welke kaartopbouw overgenomen is in diverse atlassen van eind 16de, 17de en begin 18de eeuw. Indien daar aanleiding voor was, werden ook andere aspecten van de kaarten – in dit geval het landschappelijke kaart-

beeld – bij het onderzoek betrokken. Daarvoor werden vereenvoudigde landschapsversies getekend, waarvan er enkele afgebeeld zijn. Naar de op de kaarten vermelde namen is geen onderzoek gedaan. De afbeeldingen toten net als bij Texel een aantal voorbeelden.

Bij deze kaarten van Hongarije, met name bij de eerste groep, is ook geprobeerd een soort testrapport te maken naar aanleiding van de schema's. Dat rapport geeft dus alleen een oordeel over de opbouw en de oriëntatie van het kaartbeeld.

Enkele resultaten van dit onderzoek waren:

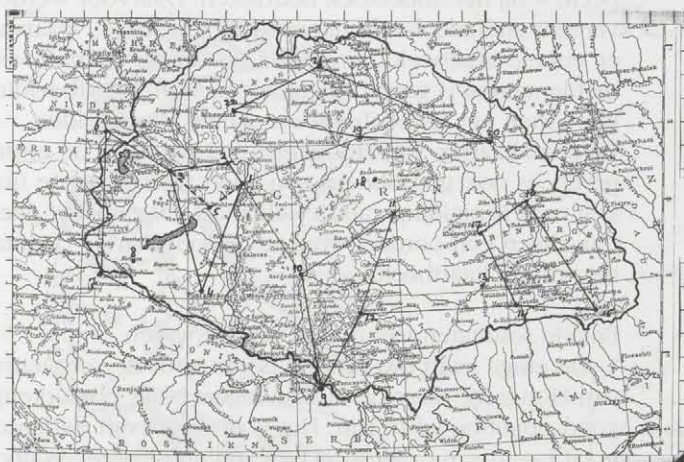
1. De enige kaart die bekend is van vóór de verovering van Hongarije door de Turkse legers blijkt opmerkelijk goed opgebouwd te zijn. Het is de kaart van de kartograaf Lazarus, na zijn dood bewerkt en uitgegeven door de wiskundige Tannstetter. Maar in tegenstelling tot wat in de randen aangegeven staat ligt niet het noorden boven maar het noordoosten. Wie voor deze fout verantwoordelijk is weet men niet.

Alle andere kaarten die bekend zijn uit de periode na de bezetting door Turkije hebben gebruikgemaakt van de kaart van Lazarus. Merkwaardig genoeg heeft men niet gezien dat alléén de oriëntatie van de kaart verkeerd aangegeven is. Immers, in de niet door Turkije bezette delen van Hongarije moet dat toch ook te meten zijn geweest. Men is juist de Donau in het kaartbeeld gaan verschuiven, inclusief de zijrivieren waardoor enorme vervormingen opgetreden zijn. Zo verdween op vrijwel alle kaarten de 'Donauknie', de haakse bocht in de Donau vlak voor Boedapest. Die moet toch heel bekend geweest zijn. Werd er nog wel nieuw gekarteerd in dit Hongarije dat toch vele malen getuige geweest is van ver- en heroveringen?

2. De schema's laten zien dat er sprake is van twee verschillende manieren van kaartopbouw. In de atlasuitgaven van Ortelius vanaf 1579 zijn ze beide terug te vinden; er staan vanaf dat jaar namelijk steeds twee kaarten van Hongarije in. Dat zijn de kaarten van Wolfgang Lazius en van Sambucus Pannonius (Janos Zsamboky). Net als bij de kaart van Lazarus was het ook bij deze twee nodig het schema flink te draaien om de oriëntatie goed te krijgen, maar nu de andere kant op.

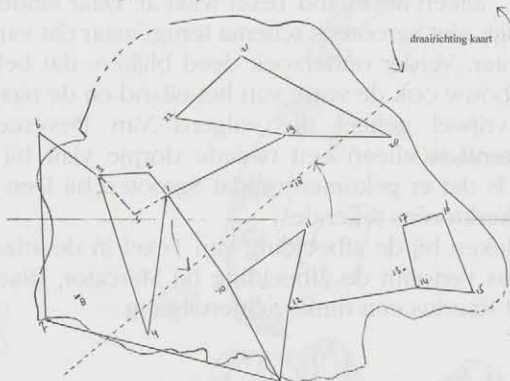
De kaart van Lazius blijkt wat opbouw en oriëntatie betreft veruit het slechtste beeld te geven. Als enige moest ze ook zo'n 25 procent extra vergroot worden om bij de andere te passen. Het testoverzicht is een poging om de kaarten te beoordelen op kwaliteit. De weliswaar ook gedrukte maar onbekend gebleven Woldankaart, die pas vrij recent weer teruggevonden is, scoort na de oude Lazaruskaart nog het beste. Eigenlijk is het onvoorstelbaar dat een oriëntatiefout als op deze Lazaruskaart eeuwenlang zo'n grote invloed kan hebben gehad.

3. Bij het onderzoek van de latere kaarten van dit gebied in atlassen uit Nederland, Frankrijk en Engeland bleek het beeld heel eenvoudig. Overal komt het schema van Lazius terug, zij het dat er wel wat verbeteringen komen in bijvoorbeeld de oriëntatie en de ligging ten opzichte van Wenen. In opbouw blijkt de kaart van Zsamboky geen rol gespeeld te hebben. Maar lang niet alle atlaskaarten zijn bekeken, dus dit oordeel is niet definitief. Het resultaat van het testen, toegepast op enkele eind 17de- en begin 18de-eeuwse kaarten, is te zien

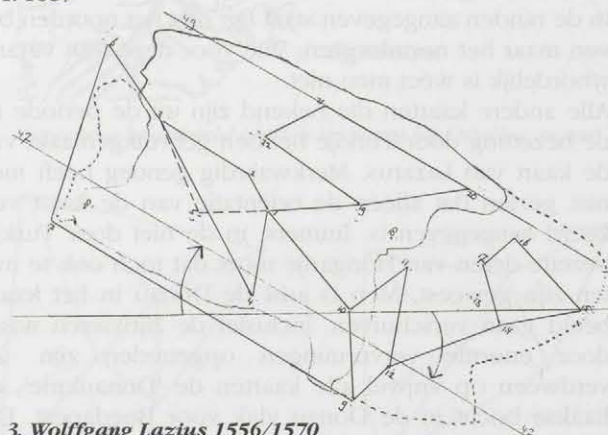

1. 1887

Hongarije

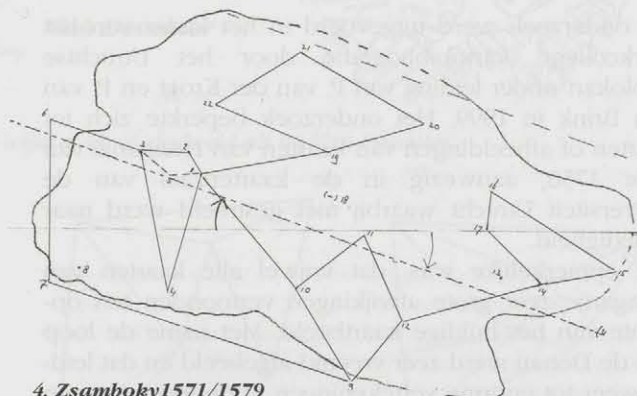

2. Lazarus-Tanstetter 1528

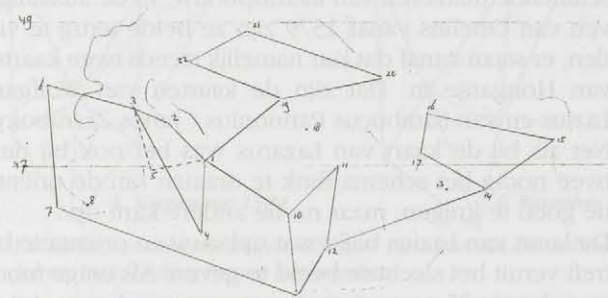
3. Wolfgang Lazius 1556/1570

De opbouw van de Laziuskaart vertoonde de meeste gebreken, maar juist die kaart is tot in de 18de eeuw het grote voorbeeld gebleven voor kaartuitgevers.

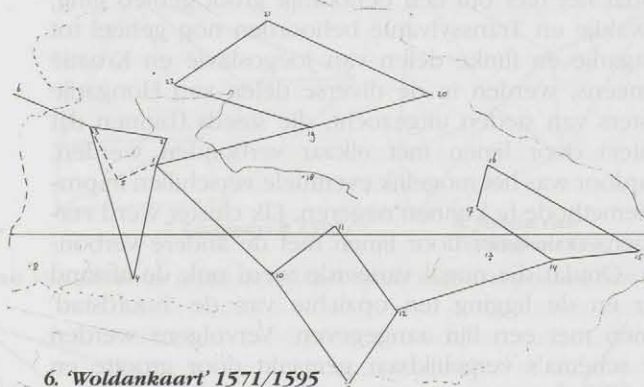

4. Zsamboky 1571/1579

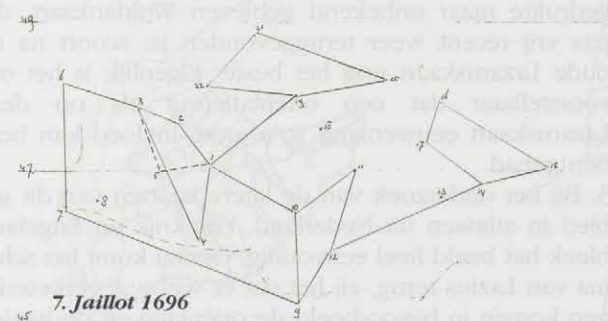
Van de oude kaarten hoefde alleen de onbekend gebleven 'Woldankaart' niet gedraaid te worden, in andere opzichten bleef ze achter bij de Lazaruskaart.

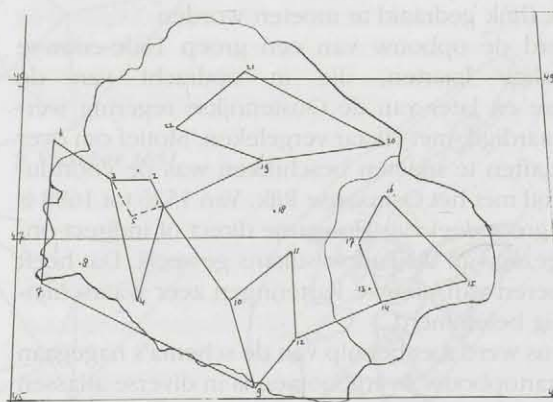
5. Sanson, einde 17de eeuw

6. 'Woldankaart' 1571/1595

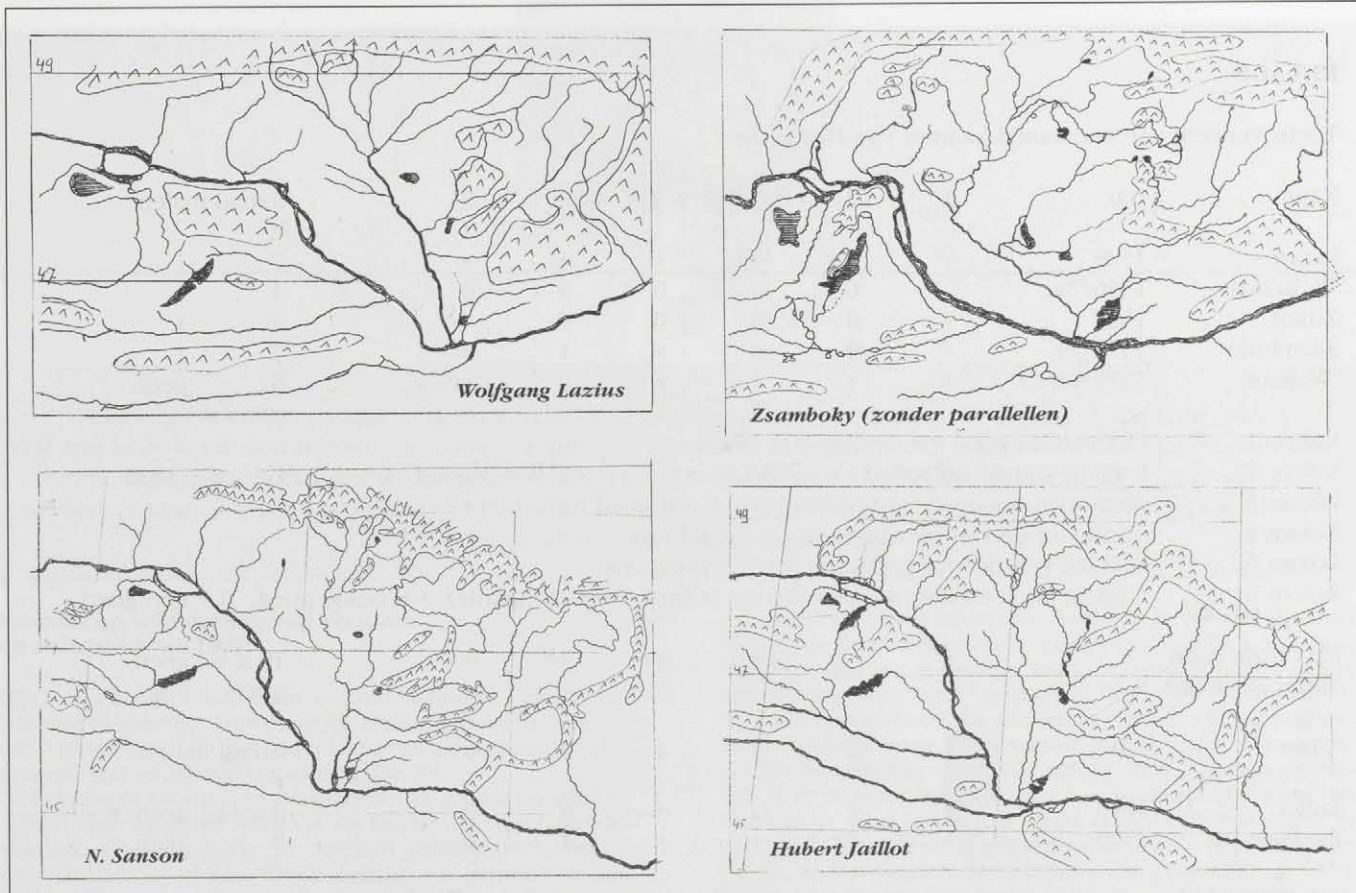

7. Jaillot 1696

8. De l'Isle 1729

Schema's van de kaarten van Hongarije, vergeleken met dat van de kaart uit de Andrees atlas van 1887

Vereenvoudigde landschapsbeelden van Hongarije (kaarten niet gedraaid). Aan het kaartbeeld is toch moeilijk te zien of de opbouwschema's verschillen of juist overeenkomen. Maar hoewel het schema van de kaart van Zsamboky later niet terug te vinden is, is dat met het afgebeelde landschapsbeeld wél het geval.

in het tweede deel van het testoverzicht.

4. Niet alleen de opbouw van de kaarten van Lazius en van Zsamboky verschilt van elkaar, ook de weergave van de gebergtes, de meren en de loop van de rivieren is nogal verschillend, met name in het stroomgebied van de Tisa. Daarom was het opmerkelijk dat twee Franse kaarten die bekeken zijn – beide uitgegeven door Jaillot, de oudste onder de naam van Sanson, de tweede onder eigen naam – wél hetzelfde kaartschema blijken te hebben, maar dat de kaartbeelden toch flink verschillen. De 'Sansonkaart' blijkt vooral het beeld van de Laziuskaart te vertonen, bij de 'Jaillotkaart' vinden we veel landschappelijke gegevens van de Zsambokykaart terug. Ook op kaarten van De Ram, Visscher en anderen is dat het geval. De gebergtes bleken overigens niet erg veel overeenkomst te vertonen met de werkelijkheid. Men hechtte daar kennelijk niet zoveel waarde aan en gebruikte ze meer decoratief.

Conclusie

Met behulp van schema's, als gebruikt bij de beschreven onderzoeken, is het mogelijk heel snel en eenvoudig bepaalde kwaliteiten van kaarten te meten, bepaalde afwijkingen op te sporen, schalen vast te stellen en een beeld te krijgen van de overname van de opbouw van kaarten door de verschillende makers en uitgevers van kaarten. De resultaten ervan kunnen (moeten) dan

daarna aangevuld c.q. uitgebreid worden met een veel gedetailleerder onderzoek van de andere gegevens die de kaarten opleveren, maar dat kan dan veel gerichter plaats vinden. Zowel met Texel (de Ortelius-atlaskaart) als met Hongarije (de Franse atlaskaarten) is dat ook gebeurd zoals uit de onder punt 4 genoemde 'resultaten' blijkt.

NOOT

N.B. Omdat het onderzoek naar de afbeelding van Texel op kaarten uitgevoerd is in een periode dat er nog veel minder bekend was dan nu zijn een aantal opmerkingen nogal gedateerd.

SUMMARY

Simple 20th-century research on old maps of Texel and of Hungary

When studying old maps it is always difficult to determine their accuracy and sources. To overcome these problems quickly one can use a simple technique: by copying some relevant points on the maps and by connecting these points with lines. In this way simplified cartographic diagrams can be obtained which - transformed to an identical scale - can then easily be compared with each other and with a modern map. The case-studies of Texel and of Hungary exemplify this fast technique, which makes it possible both to measure certain qualities of the maps and to reveal certain deviations.

BIJLAGE

Toetsoverzicht van een aantal kaarten van Hongarije.

Kaart	jaar	1	2	3	4	5	6	aantal malen	
								+	-
Lazarus	1528	-	++	++	+	+	+	7	1
W. Lazius	1556/70	-	0	0	0	+	0	1	1
Zündt	1567	+	0	0	0	+	-	2	1
Zsamboky	1571/79	-	0	0	+	+	0	2	1
'Woldan'	1571/95?	+	+	+	+	0	+	5	geen

kolom 1: Oriëntatie, goed = +, matig = 0, slecht = -
kolom 2: Ligging van de gebieden t.o.v. elkaar, ++ = 4 goed, + = 3 goed, 0 = 2 goed, - = 1 goed
kolom 3: Afstanden tussen de vier gebieden, ++ = 4 goed enz.
kolom 4: Vorm van de vier gebieden, ++ = 4 goed enz.
kolom 5: Grootte van de vier gebieden, ++ = 4 goed enz.
kolom 6: Ligging t.o.v. en afstand naar Wenen (vanuit West-Hongarije), + = beide goed, 0 = één goed.

Maximale score	+	++	++	++	++	+	10 x +	geen
Minimale score	-	-	-	-	-	-	geen	6 x -

Kaart	jaar	1	2	3	4	5	6	aantal malen	
								+	-
Jaillot	1696	+	+	0	+	0	0	3	geen
De l'Isle	1729	+	++	+	+	+	+	7	geen

Pas bij De l'Isle is sprake van een kaart gebaseerd op karteringen die werkelijk uitgevoerd blijken te zijn.

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

The original IMAGO MUNDI was Columbus's favourite text. Let its descendant, founded by Leo Bagrow in 1935, be your window into the subject, whether you approach it as a historian of cartography or are interested in how maps fit into the historical aspects of art, ideas, literature or the sciences.

Contents

Current issues comprise approximately 250 pages (30 x 21cm), with illustrations. Each annual volume includes:

- Articles (about ten per issue)
- Book reviews; and notices of books received
- Bibliography (with indexes of authors, places and subjects)
- Chronicle (personal and institutional news, conferences, exhibitions, map sales and acquisitions)
- Reports, notices and obituaries

All articles are refereed. IMAGO MUNDI is published each summer.

Subscribing to IMAGO MUNDI

The cost of the annual volumes to personal subscribers is as follows:

- Vols 43 (1991) onwards £30 (US\$60)
- Vols 27-42 £25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

Some of the first 26 volumes remain in print. For details please write to the Honorary Treasurer at the address below.

To order send £30 (US\$60) to the Secretary/Treasurer, IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB.

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://www.ihinfo.ac.uk/maps/imago/html>

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://ihr.sas.ac.uk/maps/imago.html>

2de aangevulde druk

CAARTBOECK VAN VOORNE 1695

Inhoud:

Titelblad in kleur

18 kaarten Oost-Voorne

6 kaarten West-Voorne

9 kaarten Zuid-Voorne

2 kaarten Zuidland,

waarvan 1 in 4 bladen gedrukt in kleur

De oud-archivaris -- dhr. J. Klok -- van Brielle schreef bij de uitgave een uitvoerige inleiding. Hij beschrijft het voorbereidende werk, de proefdrukken (compleet afgebeeld), de kosten, de personen die er aan meegewerkt hebben, zoals de bekende Romeyn de Hooghe, de tekenaar en dichter Jan Luiken en niet te vergeten de opdrachtgevers zelf.

Alle kaarten zijn eenzijdig afgedrukt op getint papier, formaat 40 x 58 cm. De kaarten en inleiding zijn gestoken in een kunstlederen band met goud-opdruk.

ISBN 90 6469 636 5 Prijs f 225,-

Canaletto/Repro-Holland bv
Postbus 107
2400 AC Alphen aan den Rijn
telefoon 0172 444 667
fax 0172 440 209

Een uitgave in samenwerking
met de "Klokkenstoel" te Oostvoorne

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie. De ene keer wordt één bijzondere pagina besproken, de andere keer een aantal sites met een gemeenschappelijk thema. Tips kunnen gemaild worden aan de samenstellers van deze rubriek: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) en Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Kaarten op schilderijen van Vermeer en animaties van Delft

Op 17de-eeuwse schilderijen vormen kaarten en globes belangrijke elementen. Verwonderlijk is dit niet; juist in deze tijd van kolonialisatie en het ontdekken van de wereld speelde geografische informatie een belangrijke rol. De bekendste voorbeelden van kaarten en globes op schilderijen vinden we in het werk van de Delftse schilder Johannes Vermeer. Op 10 van de 35 bewaard gebleven schilderijen staan kaarten of globes. Een overzicht van Vermeer en zijn werk wordt gegeven op de site *Paintings of Vermeer* (www.ccsf.caltech.edu/~roy/vermeer/index.html). Wordt gekozen voor de link 'Thumbnails of the Paintings' dan komt er een overzicht van alle schilderijen van Vermeer. De *Officier en het lachende meisje*, met de kaart van Holland door Balthasar van Berckenrode, siert de kapt van *Hollandia Comitatus*, de onlangs verschenen kartobibliografie van Holland. Kaarten en globes van Visscher, Hondius en Blaeu komen op diverse schilderijen voor. Wat de globe in *De Allegorie van het Geloof* onder de jurk van de vrouw doet, is ons niet geheel duidelijk. Ieder schilderij wordt duidelijk beschreven, met verwijzingen naar de kaarten en globes en kan iets vergroot worden weergegeven.

Een ander bekend schilderij van Vermeer, het *Gezicht op Delft* is een inspiratiebron geweest voor de Technische Universiteit Delft om een site te maken, waarin virtueel rondgewandeld kan worden door het 17de-eeuwse Delft (www.io.tudelft.nl/id-studiolab/vermeer). De site opent met een plattegrond van Delft (waarom geen 17de-eeuwse plattegrond?), waarin verschillende gezichtspunten zijn aangegeven. Als men op één van deze punten klikt krijgt men een 3D-animatie te zien. Het resultaat is spectaculair. Dit werkt echter alleen wanneer er een QuickTime player is geïnstalleerd. Deze is eenvoudig van de site te downloaden. De animaties zijn gebaseerd op 18de-eeuwse prenten. In een kader naast de animatie wordt informatie gegeven over deze prenten. De TU Delft heeft meer gedaan met 3D-animaties. Met een 17de-eeuwse plattegrond van Delft, van Frederik de Wit, is een vogelvlucht over Delft gemaakt. Helaas is de animatie zelf niet op internet te bewonderen. Wel zijn er afbeeldingen van uit verschillende posities te zien. Die zijn te vinden op de site *Een vogelvlucht over het Delft van 1660* (www.xs4all.nl/~kalden/3D_vlucht_boven_Delft.html). Er wordt uitgebreid ingegaan op het scannen en bewerken van de kaart in GIS. Helaas is nauwelijks informatie te vinden over de oude plattegrond waarop de animatie gebaseerd is.

Walking with Vermeer

A walk by Rotterdam and Schiedam Gates in Delft

small (180 * 135, 615 Kb)
medium (320 * 240, 2.1 Mb)
full size (480 * 360, 5.0 Mb)

The gates depicted in Vermeer's 1660-1661 painting "View of Delft" have been drawn and engraved many times. This movie is based upon several historical images.

Pen and wash drawings of the Rotterdam Gate by Josua de Grave (c. 1645-c. 1712), in Album Rademaker, fol. 53 (left hand side, 90 x 149 mm.) and fol. 55 (right hand side, 92 x 154 mm.). Each is inscribed on the upper right "tof Delft de 7/28 1695".

Genoemde sites:

Paintings of Vermeer:
www.ccsf.caltech.edu/~roy/vermeer/index.html

Walking with Vermeer:
www.io.tudelft.nl/id-studiolab/vermeer

Vogelvlucht over Delft:
www.xs4all.nl/~kalden/3D_vlucht_boven_Delft.html

to view the movies on this page, you may need to install Apple Quicktime

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

The International Coronelli Society for the Study of Globes/Internationale Coronelli-Gesellschaft für Globenkunde

De International Coronelli Society is een non-profit organisatie, die zich bezighoudt met de bestudering van de globe, haar geschiedenis en haar sociaal-culturele betekenis. Het genootschap is in 1952 opgericht en organiseert internationale wetenschappelijke symposia en publiceert het enige wetenschappelijke tijdschrift gewijd aan de globe: *Der Globusfreund*. Vanaf heden worden in deze organisatie enkele vernieuwingen doorgevoerd op initiatief van een nieuw verkozen bestuur. Alle publicaties zullen voortaan tweetalig (in het Engels en Duits) gepubliceerd worden. Verder zal lidmaatschap openstaan voor mensen die geïnteresseerd zijn in zowel oude als moderne globes.

De president van het genootschap is Peter E. Allmayer-Beck (opvolger van Rudolf Schmidt), eerste vice-president is Johannes Dörflinger, tweede vice-president is Peter van der Krogt, algemeen secretaris Jan Mokre, secretaris Walter Wiesinger en penningmeester Heide Wohlschläger.

Contactpersoon: Jan Mokre, c/o Austrian National Library, Globe Museum, Josefsplatz 1, A - 1015 Wenen, Oostenrijk.

E-mail: Jan.Mokre@onb.ac.at

Telefoon: +43-1-53410/298; fax: +43-1-53410/319

Promotie Erlend de Groot

Op 22 maart jongstleden promoveerde Erlend de Groot cum laude aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op een proefschrift getiteld: *De Atlas Blaeu-Van der Hem: De verzamelde wereld van een 17de-eeuwse liefhebber*. In zijn dissertatie gaat De Groot in op de totstandkoming van de 46-delige atlas factice, de inhoud, de relatie met andere 17de-eeuwse verzamelatlassen en de betekenis van de atlas voor de toenmalige eigenaar, Laurens van der Hem. Het proefschrift is niet in de handel verkrijgbaar, maar een Engelstalige handelseditie is in voorbereiding. Momenteel levert De Groot ook een bijdrage aan de samenstelling van een vijfdelige geïllustreerde catalogus van de Atlas Blaeu-Van der Hem. Onder redactie van Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt zijn inmiddels twee delen bij uitgeverij HES & De Graaf verschenen.

Jan Werner 25 jaar kaartbeheerder

Op 17 mei jongstleden vierde Jan Werner, huidig conservator kaarten en atlanten van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, zijn 25-jarig ambtsjubileum. Officieel begon Werner op 1 mei 1976 als assistent op de kaartenverzameling van de bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Ruim twee jaar later volgde zijn benoeming tot conservator van de grote en veelzijdige collectie van de Universiteitsbibliotheek. Daarmee werd hij de enthousiaste opvolger van de in 1998 overleden Ab Sijmons (of beter: 'meneer Sijmons'). Werner heeft zich in de afgelopen 25 jaar verdienstelijk gemaakt als onder meer redacteur van *Caert-Thresoor* en auteur/redacteur van historisch-kartografische publicaties.

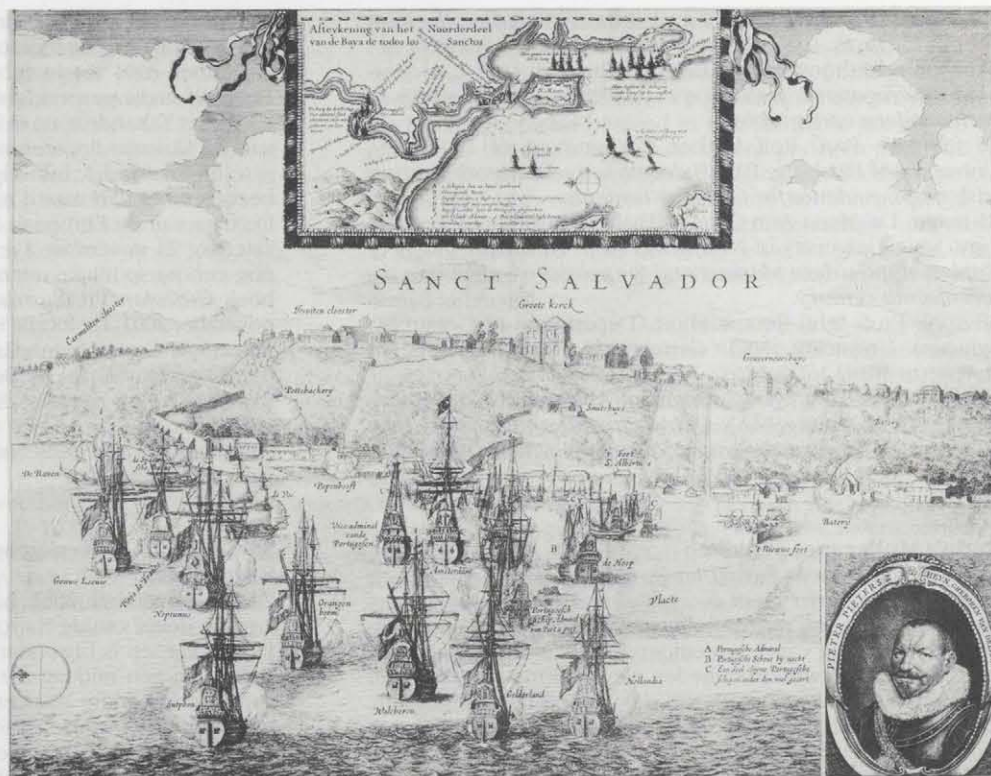
Jan Werner (l) vierde dit jaar zijn 25-jarig jubileum als kaartbeheerder (foto: Marco van Egmond).

Tentoonstellingscatalogus *Nederlands Brazilië in zicht*

Van 22 maart tot en met 29 april 2001 vond in de Universiteitsbibliotheek te Leiden een tentoonstelling plaats van kaarten en prenten, die de Nederlandse aanwezigheid in Brazilië van 1624 tot 1654 illustreerden. De aanleiding was de recente uitgave van drie tekstbronnen uit het bezit van de Leidse bibliotheek door de uitgeverij Editora Index te Rio de Janeiro: een ooggetuigenverslag van de inname en de herovering van Salvador da Bahia (1624-1625), brieven uit de jaren 1636 tot 1643 vanuit Recife geschreven door de predikant Soler en het rapport van de vaandrig Baro over zijn expeditie in 1647 naar de kannibaalse Tarairiú-indianen. Deze geschriften over *Nederlands-Brazilië* in de beginjaren, de bloei en de neergang vormden de kern van de tentoonstelling, waaromheen een beeldverhaal was gecomponeerd van stukken uit de Collectie Bodel Nijenhuis en de verzameling Oude en Bijzondere Gedrukte Werken, onder andere het zeldzame prospect van Pernambuco in vier bladen met tekst in boekdruk, uitgegeven door Joan Blaeu in 1643.

Bij de tentoonstelling – de aankondiging daarvan kon door het late verschijnen van het eerste nummer niet in *Caert-Thresoor* opgenomen worden – behoorde ook een mooie geïllustreerde catalogus door B.N. Teensma en D. de Vries. Deze catalogus, *Nederlands Brazilië in zicht: De Bahia-documenten en de teksten van Soler en Baro geïllustreerd met kaarten en prenten*, blijft verkrijgbaar bij de Universiteitsbibliotheek Leiden en kost f 20,-. Het oblongboekje bevat een inleiding, waarin Teensma de historische context schetst. De Vries beschrijft vervolgens in het catalogusgedeelte 41 documenten, die destijds geëxposeerd waren. Als losse bijlage is een verkleinde reproductie van het bovengenoemde groot prospect van Pernambuco en Recife opgenomen. De tentoonstellingscatalogus maakt onderdeel uit van de reeks *Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek* (ISSN 0921-9293, deel 41).

Piet Heyns verovering van 'suykerprijzen' in de Allerheiligenbaai in 1627. Deze topografische prent wordt beschreven in de tentoonstellingscatalogus Nederlands Brazilië in zicht (foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

Vermeers Delft in kaart gebracht

In maart van dit jaar is in het stadhuis van Delft de historische plattegrond van het Delft van Vermeer en diens collega-schilders van het St. Lucasgilde gepresenteerd. Kunsthistoricus en auteur Kees Kaldenbach beoogt hiermee niet alleen het historische Vermeer-onderzoek te bevorderen, maar ook de resultaten direct en aansprekend toegankelijk te maken. De historische plattegrond is namelijk op posterformaat uitgegeven. De kaart laat zien waar de circa 120 Delftse kunstenaars en hun cliëntèle woonden. De Kadastrale Minuut van 1832, waarop elk huis in Delft is ingetekend, vormt de kartografische basis. Op de gedetailleerde plattegrond geven stippen de adressen aan waar de meesterwerken tot stand kwamen en waar ze kwamen te hangen.

De fullcolour-kaart kent een Nederlandse en Engelse editie; op de achterzijde staat de verklarende naamlijst. De kaart is wereldwijd verspreid onder musea en kunsthistorische bibliotheken. Daarnaast hebben alle scholen in Delft twee gelamineerde exemplaren gekregen.

Voor meer informatie:

Website: www.johannesvermeer.org (met afbeelding van de kaart)

E-mail: kalden@xs4all (aanvragen kaart op posterformaat)

Collectie Peet, Rijnwaarden

In de gemeente Rijnwaarden, een in 1985 gevormde nieuwe gemeente (bestaande uit Herwen, Aerdt en Pannerden), overleed enkele jaren geleden Jacob Johannes Peet. Hij was een gewezen slager, die zich in de oorlogsjaren heeft toegelegd op de geschiedenis en de kartografie van het zogenaamde 'Gelders eiland', het rivierengebied tussen Liemers en Overbetuwe. Meer dan vijftig jaar heeft hij zowel kaartmateriaal als lokale, historische documentatie verzameld. Na zijn overlijden is zijn gehele verzameling overgedragen aan het Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg en het is de bedoeling dat de collectie bij het gemeentearchief van Rijnwaarden bewaard zal blijven. Men hoopt iemand te vinden die geïnteresseerd is om dit materiaal te beschrijven.

De collectie Peet bevat in grote lijnen het volgende materiaal:

- een tiental manuscriptkaarten van het gebied op papier.
- een tiental gedrukte kaarten van het gebied, waaronder een grote wandkaart van het gebied Maas en Waal.
- een zeer groot aantal fraaie foto's van kaarten en uitstekende fotokopieën van kaarten uit binnenlandse en buitenlandse bibliotheken. Een belangrijk deel van het materiaal heeft be-

trekking op historische gebeurtenissen in de streek zoals de rol van de Schenckenschans en de overtocht van de Rijn door de Franse legers in 1672 en op de andere oorlogsfeiten in de 17de en 18de eeuw.

- een kaartboek met een tiental grote kaarten uit het eind van de 18de eeuw van de landmeters Hendrik van Straalen, Fred. Beyerink, Martinus Beyerink, D. Klinkenberg en J. Engelman, plus een kaart van Maas en Waal in opdracht van Krakenhoff gemaakt door De Man en Snoek in 1799.

- een grote bibliotheek van 500 à 1.000 boeken georiënteerd op het rivierengebied en Gelder in het algemeen.

De collectie bevindt zich in een voortreffelijke staat en het fotomateriaal leent zich uitstekend voor reproductie. Wie de collectie wenst te raadplegen of bereid is aan de catalogisering en beschrijving mede te werken, kan zich wenden tot de archivaris van het Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg, de heer J.Th.M. Giesen, Postbus 10, 6900 AA Zevenaar; telefoon: 0316-595147 op maandag van 8.30-12.15 uur en 13.30-17.00 uur en woensdagavond van 18.00-19.30 uur.

* Deze informatie ontving de redactie van de heer H.A.M. van der Heijden die de collectie bekeken heeft.

Lezingen Warburg Institute

In The Warburg Institute (University of London, Woburn Square, London WC1H 0AB) worden weer lezingen op het gebied van de geschiedenis van de kartografie georganiseerd door Tony Campbell (Map Library, British Library) en Catherine Delano Smith (Institute of Historical Research). De lezingen beginnen om 17.00 uur en de toegang is vrij. Na afloop is een drankje verkrijgbaar. Het programma voor het najaar 2001 luidt als volgt:

- 25 oktober: Dr. A.C. Hiatt (Junior Research Fellow, Trinity College, Cambridge). *Forged charters and medieval trade maps: title to land, then and now.*

15 november: Mireille Galinou (Art and museum consultant), Stephen Marks (London Topographical Society), en Peter Barber (British Library) met Laurence Worms (Ash Rare Books). *Aspects of a sixteenth-century map. The "Lost copperplate" map of London revisited: art connections, names and sponsors.*

- 6 december: Dr. Daniel Birkholz (Department of English, Pomona College, Claremont, CA). *A crack in the bedroom map: gender, genre, and the reception of cartography in early fourteenth-century England.*

Het programma voor 2002 is:

10 januari: Nicholas Crane (Travel author). *Mercator: the man behind the myth*. (gesponsord door The Hakluyt Society).

31 januari: Anthony Payne (Bernard Quaritch Ltd). *Cartographic interrogations: the concept of cartographic accuracy in early modern cartography*.

28 februari: Prof. Rolf Loeber (Department of Psychiatry, University of Pittsburgh, PA). *Sixteenth- en seventeenth-century Irish maps: evidence for Gaelic settlements*.

21 maart: Dr. Maria Ann Conelli (Fashion Institute of Technology, State University of New York, New York). *The guglie of Naples: maps, urban markers and the politics of religion in the seventeenth century*.

18 april: Prof. John Rennie Short (Department of Geography, Syracuse University, NY). *Cartographic encounters in the American West, 1800-1861*.

23 mei: Neil Safier (Department of History, John Hopkins University, Baltimore, MA). *Of instruments and Indians: tales from the Amazon's cartographical conquest in the eighteenth century*.

Rudolf Muller met pensioen

Rudolf Muller, wiens bedrijf lange tijd van grote betekenis is geweest voor onder meer de collectievorming in binnen- en buitenlandse kaartenverzamelingen, gaat dit jaar met pensioen. Met ingang van 1 september 2000 was reeds een einde gekomen aan de werkzaamheden van de firma Rudolf Muller International Booksellers BV aan de Overtoom in Amsterdam. Onder de paraplu van Nilsson & Lamm werd het bedrijf voortgezet onder een nieuwe naam. Gedurende een jaar heeft Muller zijn kennis en ervaring overgedragen, maar de tijd is nu rijp om te stoppen. In één van de nummers van de volgende jaargang van *Caert-Thresoor* zal bij zijn afscheid nog nader worden stilgestaan.

European Map Fair

De Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden organiseert dit najaar voor de vierde maal de European Map Fair. Nadat in november 1998 deze manifestatie van start is gegaan in de Grote Kerk van Breda zijn er in november 1999 en november 2000 twee succesvolle fairs op gevolgd. Daardoor is gebleken dat de jaarlijkse European Map Fair een gewild trefpunt is geworden, zeker voor direct betrokkenen bij de geschiedenis van de cartografie, maar ook voor een groeiend aantal belangstellenden dat geïnteresseerd is in dit hele thema of aspecten daarvan.

De Stichting heeft een drietal doelstellingen:

- Bevordering van belangstelling voor historische cartografie in ruime zin.
- Bevordering van wetenschappelijk historisch-cartografisch onderzoek.
- Bevordering van populariserend onderzoek en ontwikkeling van educatief historisch-cartografisch materiaal.

Met name het promoten van de belangstelling voor historische cartografie in brede zin wordt door de European Map Fair nagestreefd. Naast het bijelkaar brengen van een aantal internationaal gerespecteerde antiquaren en een geïnteresseerd publiek is een pijler van de Map Fair ook steeds het inrichten van een expositie. Daartoe leent de kooromgang van de Grote Kerk zich uitstekend. Helaas duurt de Map Fair en daarmee de expositie in Breda slechts een paar dagen. Maar in 2000 heeft de Stichting afspraken kunnen maken met de Dienst Stadsmusea van Turnhout. Daardoor was het toen mogelijk in het jubileumjaar van Karel V de expositie *Keizer Karel en de Leeuw* met twee maanden te verlengen in het Taxandriamuseum aldaar.

Ook in 2001 heeft de Stichting weer een tentoonstelling opgezet. Het thema is 'Ludovico Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* in zijn tijd'. De aanleiding voor dit onderwerp vormt de presentatie van het boek van de Explokartwerkgroep, die onderzoek heeft gedaan naar de prenten in de oorspronkelijke edities van dat werk van Guicciardini. Dit standaardwerk onder de titel *Guicciardini Illustrata* wordt uitgegeven in de reeks Utrechtse Historisch-Kartografische Studies door HES & De Graaf Publishers BV. Dit boek is één van de projecten die inmiddels door de Stichting in het kader van haar doelstellingen zijn gesubsidieerd.

Met de Museale Dienst van Turnhout zijn ook dit jaar afspraken gemaakt om de tentoonstelling te verlengen. Vanaf begin december 2001 tot in februari 2002 zal de expositie in dit Belgisch stadje gespreid over twee locaties te zien zijn, namelijk in het Taxandria- en in het Begijnhofmuseum. De situering van de Guicciardini-tentoonstelling in deze historische plaatsen, met natuurlijk hun eigen permanente expositie, zal een bezoek meer dan waard zijn.

De data van de European Map Fair in 2001 zijn vrijdag 23 en zaterdag 24 november. De donateurs van de Stichting krijgen nog een persoonlijke uitnodiging voor de presentatie van het boek *Guicciardini Illustrata*, waarschijnlijk op donderdag 22 november 2001. De locatie is net als de voorgaande jaren de monumentale Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk te Breda. Op vrijdag 23 november zal de Beurs geopend zijn van 11.00 uur tot 21.00 uur en op zaterdag 24 november van 11.00 tot 17.00 uur.

Mathieu Franssen, secretaris Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden

Studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Op 17 november 2001 houdt de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) weer een studiedag. De werkgroep is bijzonder verheugd dat zij hiervoor aan kan sluiten bij een middag die in het teken van de geschiedenis van de kartografie staat en waarvoor het initiatief genomen werd door de Drentse Historische Vereniging (DHV) in Assen. De DHV viert dan haar vierde lustrum. Ter gelegenheid hiervan wordt een facsimile uitgegeven onder de titel *De Franse Kaarten van Drenthe en de Noordelijke Kust (1811-1813)*. De originelen hiervan worden bewaard in de Franse militaire archieven te Vincennes. Het thema van de studiemiddag is dan ook gelijkloidend: *De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust (1811-1813)*.

Het programma is als volgt:

13.00-13.30 uur:	Ontvangst.
13.30-14.00 uur:	H. Elerie: <i>Het Drentse landschap omstreeks 1800</i> .
14.00-14.30 uur:	R. Braam: <i>De kaarten van Drenthe vóór de Franse tijd</i> .
14.30-15.30 uur:	Pauze en bezichtiging van een tentoonstelling van kaarten van Drenthe uit de collectie van het Rijksarchief Drenthe te Assen (mogelijkerwijs ook uit de collectie van de Topografische Dienst te Emmen).
15.30-16.00 uur:	H.J. Versfelt: <i>Introductie over de Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust (1811-1813)</i> .
16.00-ca. 17.00 uur:	Aanbieding van de facsimile aan de Commissaris van de Koningin van de provincie Drenthe de heer R. ter Beek. Aansluitend is er een borrel.

De dagvoorzitter is de heer J. Schenkel, voorzitter van de Drentse Historische Vereniging. De middag wordt gehouden in het ICO-gebouw, Zuidhage 2, te Assen (tel: 0592-305700). Er is beperkte parkeergelegenheid rond dit gebouw. Bij grote opkomst moet u uw auto in de wijken eromheen parkeren. De bereikbaarheid per trein is goed. De afstand van station Assen tot het ICO-gebouw is in circa vijf minuten te lopen. De toegang voor de studiemiddag in Assen is gratis. Via de DHV ontvangt u bij binnenkomst enkele consumptiebonnen. Mocht u meer willen gebruiken, dan komen die kosten voor eigen rekening. De drie lezingen zullen weer gepubliceerd worden in de bekende *NVK-Publikatiereeks*. Een exemplaar hiervan wordt, zoals inmiddels gebruikelijk, aan de deelnemers van de studiedag toegezonden. Die bundel moet de werkgroep wel begroten. Daartoe verzoeken wij belangstellenden voor de Assen-dag een bedrag van f 10,00 over te maken op rekening van de penningmeester van de WGK. Dit bedrag is voor het drukken en de toezending van de NVK-bundel. De dag van ontvangst van het bedrag zal ook worden gebruikt voor vaststelling van de volgorde van opgave. Mocht u de middag niet bij kunnen wonen, maar wilt u te zijner tijd de bundel wel ontvangen (ook voor het bedrag van f 10,00), wilt u dan het bedrag overmaken onder vermelding: *Wel bun-*

del, géén studiemiddag. De DHV heeft de WGK een garantie gegeven voor vijftig deelnemers. Als er, naast de genodigden van de DHV, meer plaatsen in de zaal over zijn, kunnen er meer belangstellenden via de werkgroep worden toegelaten. Dit betekent dat de eerste vijftig belangstellenden, die zich via de WGK-administratie opgeven, automatisch voor de middag in Assen geplaatst worden. Behoort u daar niet toe, dan krijgt u hiervan – kort vóór 17 november – bericht. De werkgroep gaat ervan uit, dat u in dat geval de bundel alsnog toegezonden wilt krijgen. Aangezien er geen kosten voor de dag zelf in rekening gebracht worden, wordt geen geld geretourneerd, tenzij u dat expliciet vermeldt (in dat geval vermelden: *géén bundel*).

Ter plaatse kan in Assen de facsimile-uitgave van *De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust (1811-1813)* gekocht worden tegen de voorintekenaarsprijs van f 79,95 (daarna wordt de boekhandelprijs f 99,95). De inleidende teksten bij deze uitgave zijn geschreven door Herman J. Versfelt en Meindert Schroot.

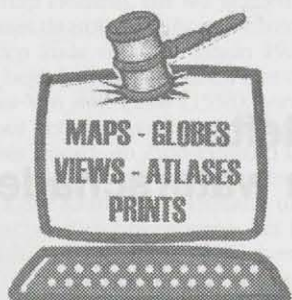
Opgave voor de middag op 17 november 2001 gaarne vóór 1 november door overmaking van f 10,00 op gironummer 4878973 ten name van NVK-Historische Kartografie te Utrecht. Contactpersoon van de werkgroep voor deze studiemiddag: Marc Hameleers, p/a Gemeentearchief Amsterdam, postbus 51.140, 1007 EC Amsterdam (tel: 020-5720300 (kamer, werk), 020-5720202 (werk, algemeen); e-mail: mhameleers@gaaweb.nl).

Symposium De Hollandse Cirkel

Op 23 november 2001 houdt de Stichting De Hollandse Cirkel een symposium met als onderwerp *Nederlands gedachten-goed rond de ontwikkeling van geodetisch instrumentarium*. De Hollandse Cirkel bestond in juni 2001 drie jaar en wil dit graag met bovengenoemd evenement ondersteunen. Tijdens het symposium wordt ingegaan op de rol die Nederlandse onderzoekers, ontwerpers en fabrikanten hebben gespeeld bij de ontwikkeling van geodetisch instrumentarium, met name in de periode van rond de 19de eeuw tot medio de 20ste eeuw met uitstapjes naar de Hollandse Cirkel en naar huidige ontwikkelingen.

Op het programma staan lezingen van Peter de Koningh (over het ontwerp en de productie van Nederlands instrumentarium sinds 1902), drs. Trienke van der Spek (over de firma Kipp en de voormalige directeur/instrumentmaker J.W. Giltay in Delft) en prof. Theo Bogaerts (over belangrijke Nederlandse bijdragen tot de ontwikkeling van geodetisch instrumentarium). Na de lezingen volgt een bezoek aan een tentoonstelling, die speciaal voor de gelegenheid is ingericht. De rondleiding wordt verzorgd door ing. Joop Gravesteijn, waarbij tevens aandacht wordt besteed aan de resultaten van de inventarisatie van historisch instrumentarium door de Hollandse Cirkel.

Het symposium vindt op 23 november 2001 plaats in Delft op de afdeling Geodesie. De aanvang is om 13.00 uur (hal afdeling Geodesie) en de toegang is gratis.

PAULUS SWAEN

INTERNET MAP-AUCTIONS

August 31 - September 11th, 2001

Next auction November 2 - 13th, 2001

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. France +33 (6) 89462340
Fax France +33 (1) 34782159

Please visit our NEW Paris office!

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>

E-mail: rod@barron.co.uk

VAT Reg No GB 602 6465 60

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- **boeken in leer en perkament**
 - **charters en zegels**
 - **prenten en tekeningen**
 - **kaarten en affiches**
 - **massaconservering**
 - **vrijblijvende offertes**
-
- **vacuüm-vriesdrogen**

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Besprekingen

Hollandia Comitatus : Een kartobibliografie van Holland / Dirk en Jobanna Blonk-van der Wijst. – 't Goy-Houten : HES & De Graaf Publishers BV, 2000. – (Utrechtse Historisch-Kartografische Studies, deel 1). – Geb., 488 blz., ill. in z-w. – ISBN 90 6194 418 X. – f 295,-.

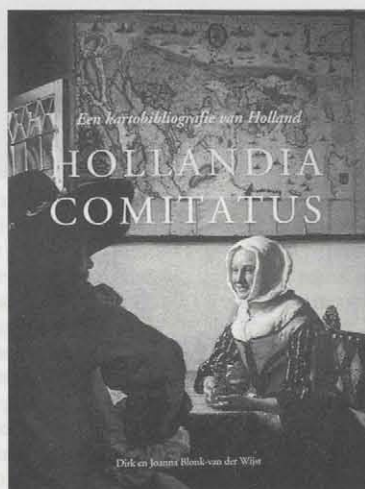
Hoe komt het toch dat medici op een bepaald moment in hun leven zó sterk door de kartografie worden aangetrokken, dat zij zich er actief mee bezig gaan houden. Toeval natuurlijk, maar het feit ligt er dat Nederland belangrijke artsen-kartografen heeft voortgebracht. Om een aardig rijtje uit de 16de tot en met de 19de eeuw te noemen: Jacob van Deventer, Bernard Schotanus à Sterringa, Willem Tiberius Hattinga, Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff.

En dan nu, in de 20ste en 21ste eeuw, dit artsen-echtpaar. 'Medische specialisten, die als senioren hun vakgebied verlieten om zich te gaan bezighouden met de historische kartografie, niet als hobby maar om tot een wetenschappelijk verantwoorde publicatie te komen.' Dit heeft geleid tot deze zeer kloekke en prachtig uitgegeven kartobibliografie van Holland.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in diverse kaartcollecties in binnen- en buitenland. De gedrukte kaarten van Holland - het oude graafschap Holland, dat wil zeggen Noord- en Zuid-Holland samen, met daarbij dikwijls ook Utrecht afgebeeld - uit de periode midden 16de eeuw tot begin 19de eeuw, werden beschreven. Het beginjaartal valt samen met de gedrukte kaart van Van Deventer-Van den Putte (1558), terwijl de eindgrens werd bepaald door het uiteenvallen van het gewest Holland in de twee provincies Noord- en Zuid-Holland in 1840. Gedrukte kaarten van delen van Holland vielen buiten het onderzoek. Integraal zijn de losse kaarten van Holland uit vier belangrijke openbare kaartcollecties opgenomen: het Rijksprentenkabinet (collectie Halma/Ottens) en de Universiteitsbibliotheek (Muller-collectie) te Amsterdam, de Universiteitsbibliotheek te Leiden (collectie Bodel Nijenhuis) en de Stadt- und Universitätsbibliothek (Sammlung Ryhiner) te Bern. Waarom speciaal de collectie in Bern een voorkeursbehandeling kreeg wordt niet duidelijk gemaakt. Misschien samenhangend met een traditionele vakantiebestemming? Voorts werden kaarten uit een groot aantal andere particuliere en openbare collecties in bibliotheken en archieven, door middel van bestaande catalogi, ook meegenomen bij het onderzoek.

De onderlinge vergelijking van de kaartinhoud liep uit op een indeling in drie hoofdgroepen (gebaseerd op Van Deventer, Van Berckenrode en Visscher II), gekoppeld aan een verdere onderverdeling aan de hand van de topografische veranderingen in de kop van Noord-Holland in zes typen. Deze systematiek bleek goed hanteerbaar. Slechts vier kleine kaartjes, waaronder een speelkaart uit 1678 en een visitkaartje van de graveur Cornelis van Baarsel uit circa 1800, waren heel begrijpelijk niet in een groep onder te brengen. Het getuigt wel van de zorgvuldigheid waarmee het onderzoek is gedaan!

Het echtpaar Blonk-van der Wijst 'verzamelde'

101 kaarten, van heel groot (162 x 299 cm) tot heel klein (5,1 x 3,8 cm), die alle zijn afgebeeld. Eigenlijk zijn het er meer wanneer de verschillende staten van de kaarten meegeteld zouden worden.

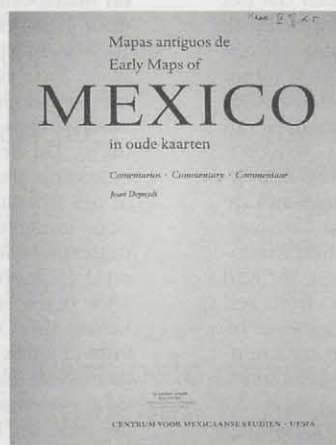
Deze studie is een grote stap vooruit sinds J.F. Niermeyer - aardrijkskundeleraar te Rotterdam en later hoogleraar te Utrecht - in 1893 de eerste en tot dusver enige studie over de kaarten van Holland, *Zur Geschichte der Kartographie Hollands in den drei vorigen Jahrhunderten*, het licht deed zien. Hij behandelde slechts 21 kaarten, waarbij vooral gekeken werd naar de meetkundige kwaliteiten. De Blonks hebben voornamelijk studie gemaakt van de topografische inhoud en de publicatiegeschiedenis. De kaarten zijn door hen zeer uitvoerig beschreven, waarbij veel achtergrondinformatie wordt gegeven. Een kleine correctie op het vermelden van Breslau (onder andere op blz. 27, 28

en 69), als plaats waar in de oorlog de gewestkaarten van Van Deventer verloren gingen, wil ik hier nog geven. Sinds lang heet deze stad in Polen niet meer Breslau maar Wrocław. In heel veel studies staat dit overigens verkeerd, ook in mijn dissertatie.

Het boek is helder geschreven en goed geordend, maar niet in één adem uit te lezen. Daar leent deze omvangrijke kartobibliografie zich niet voor, maar per kaart zijn er voortdurend interessante details te lezen. Van saaiheid is geen sprake, mede ook door de vele zwart-wit afbeeldingen, die voortdurend de aandacht trekken, niet in de laatste plaats door de decoratieve elementen, die aan de rand van sommige kaarten voorkomen. Antiquaars, kaartverzamelaars en -beheerders, voor wie het boek in de eerste plaats is bedoeld, hebben er een rijk naslagwerk bij.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Mapas antiguos de México = Early Maps of Mexico = Mexico in oude kaarten / Joost Depuydt, met een voorwoord van Ingeborg Jongbloet. – Antwerpen : Centrum voor Mexicaanse Studiën UFSIA, 2000. – twaalf facsimile's en zestien blz. tekst, in Nederlands, Spaans en Engels. Formaat 42 x 30 cm. – Prijs 1.500 BEF (37,20 Euro). – Beperkte oplage van 500 exemplaren.

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Centrum voor Mexicaanse Studiën (CMS) van de Universiteit van Antwerpen (UFSIA) is een overzicht uitgebracht van de beeldvorming van Mexico door de eeuwen heen. Het moest een representatief overzicht zijn van de kartografie van Mexico, van één van de eerste gedrukte kaarten, van 1561 tot 1865. Er is zoveel mogelijk gebruikgemaakt van kaarten uit de bloeiperiode van de Nederlandse kartografie en alle originelen stammen uit Belgische collecties. Met die beperkingen was het toch enigszins moeilijk om een afwisselende collectie te vormen: drie van de twaalf kaarten zijn nagegraveerd van een vierde.

De serie van twaalf facsimile's begint met een kaart van Girolamo Ruscelli uit 1561, op ware grootte. Het is kort na de ontdekkingsreis van

Coronado naar de mythische zeven steden van Cibola en ze staan alleen op deze kaart aangegeven. Dan volgt de iets verkleinde kaart *Hispania Nova* van Ortelius die, door De Bry (1595), Hondius (1606) en Blaeu (1634) gekopieerd, nog driemaal voor zal komen. Deze eerste versie is meteen de fraaiste en de best leesbare. Evenals die van Blaeu is deze gekleurd (en met verstand, het is de enige waarop de rookpluimen van de vulkanen west en oost van 'Angelorum civitas' (ofwel Los Angeles, het huidige Puebla) niet als bergen zijn ingekleurd). In het minder dichtbevolkte, woestere gebied in het noorden van de kaart vindt men weinig plaatsnamen maar vooral commentaren (zoals 'Antropophagi sunt, qui his montibus habitant', ofwel: Deze bergen worden bewoond door kannibalen). Dit woeste karakter wordt ook tot uitdrukking gebracht door de plaatssymbolen: voor het zuiden zijn dat cirkeltjes of stadssymbolen met torens, in het noorden zijn het 'Magalia', Latijn voor kralen of vervoerbare hutten. Ze worden bij Ortelius weergegeven met een wybertje waarin een rood cirkeltje staat. De Bry maakt er hutten van. Hij tekent ook bison op de kaart zoals Depuydt terecht opmerkt. De bergsymbolen en met name de vulkanen zijn bij De Bry veel dramatischer. Hondius' versie is de slechtst leesbare van de vier; er zit ook een storend plakbandje in de vouw dat is meegefacsimileerd. Hondius maakt ook een misstap in de benaming van de zee ten zuiden van Mexico, die hij 'Sinus Mexicanus' doopt; dat moet toch de naam zijn van de zee ten westen en noorden van het land! Ook niet alle plaatsnamen zijn correct bij hem overgenomen. Bij Blaeu is dat wel correct en leesbaar gebeurd.

In de overige kaarten zit een leuke afwisseling. Die van Wytfliet (1597) uit zijn eerste atlas van Amerika is, iets vergroot, goed gelukt en hetzelfde geldt voor Hessel Gerritsz.' kaart uit 1625. Voor mij is het de beste keuze en perfect gescaand, waarbij ook nog een goede indruk van de atlas zelf wordt gegeven. Ook hier staan weer een tweetal vuurspuugende vulkanen op, nu in Midden-Amerika. De *Pascae van Westindien* uit Van Keulen's *Waterwerelt* (1680) is teveel verkleind om de plaatsnamen te kunnen lezen; de putti met log en jacobsstaf die het cartouche flankeren komen nog wel goed over. De kaart van Oud-Mexico of Nieuw-Spanje (in tegenstelling tot Nieuw-Mexico, in de huidige Verenigde Staten) van Nicolas de Fer (1705) is weer iets vergroot en zeer goed leesbaar. Het Franse karakter blijkt ook uit de plaatsnamen: de rivier de Spirito Santo heet hier voor het eerst de 'Misisipi'. Een kaart van Hendrik de Leth van Noord-Amerika uit 1749 op ware grootte volgt. Het blad no. 64 van de wereldkaartserie van Philippe Vandermaelen (1827) is een aangename verrassing. De plaats Morelia, bekend van het internationale kartografische congres uit 1987 heet hier nog 'Valladolid', en had in 1827 6.007 inwoners, zoals men erop kan aflezen.

De serie wordt besloten door de *Carta general del Imperio Mexicano* (1865), de slecht afgelopen onderneming van de Habsburgse prins Maximiliaan, die rond 1860 door Napoleon III met zijn vrouw, de Belgische prinses Charlotte, als keizer naar Mexico werd gestuurd. Achterop deze kaart staat dat het gebied, dat in handen is van de rebellen, rood is ingekleurd. De omvang van het rode gebied nam later verder toe en Maximiliaan is niet levend teruggekomen. Deze kaart komt uit het archief van het Koninklijk Paleis in Brussel. In de beschrijving staan bij alle kaarten keurige situeringskaartjes van professor Frans Depuydt uit Leuven.

Het is een aardige formule om een jubileum van de betrekkingen tussen twee landen te vieren met facsimilering van de kaarten, die kartografen uit het ene land van het andere vervaardigden. De gekozen kartografen hebben ook internationaal bijgedragen tot de beeldvorming van Mexico. Ik had graag iets meer commentaar op de inhoud van de kaarten zelf gezien, maar realiseer me dat de mogelijkheden daarvoor bij de drietalige uitvoering uiterst beperkt waren. In de commentaren worden de producten in elk geval uitstekend gesitueerd.

Ferjan Ormeling

Gelderland : Het Riviereengebied / samengesteld door J. Augusteijn ; onder redactie van J. Werner – Lisse : Stichting Historische Stadsplattegronden, 1999. – (Historische plattegronden van Nederlandse steden ; 8.2). – Tekstdeel met ill. In z-w. ; 22 krtn. in 22 bl. in facsimile, waarvan zeven in kleur, tezamen in hardkartonnen map. – Uitgegeven i.s.m. Canaletto, Alphen aan den Rijn. – ISBN 90 6469 754 X. – f 200,-

In een vlotte stijl behandelt Augusteijn in dit deel uit de reeks van Historische Stadsplattegronden de ontwikkeling van de steden uit het Gelderse riviereengebied. 'Steden' is overigens een groot woord voor deze plaatsen. Met uitzondering van Nijmegen is hun ontwikkeling beperkt gebleven en is de term 'stadjes' beter op zijn plaats. Van enkele plaatsen zou een achteloze bezoeker tegenwoordig niet beseffen dat

het steden zijn, zoals Batenburg en Maasbommel, maar zich wanen in een rustiek dorp.

Het tekstdeel van de uitgave, waarin liefst 102 kartografische afbeeldingen zijn opgenomen, omvat drie beschrijvende delen over de stadskartografie van het Gelders riviereengebied. In hoofdstuk 1 wordt met grote stappen de ontwikkeling van de steden geschetst. Daarna komen de makers van de kaarten in beeld, waaronder enkele bekende grootheden zoals Jacob van Deventer, Nicolaes van Geelkercken en Joan Blaeu. Het derde hoofdstuk beschrijft de ruimtelijke ontwikkeling van de plaatsen aan de hand van een groot aantal gereproduceerde kaarten. De hoofdstukken 4 tot en met 7 bevatten een kartobibliografisch overzicht, een register van persoonsnamen, een lijst van geraadpleegde en afgebeelde kaarten en prenten en een literatuurlijst. De uitgave is daarmee zowel een boeiende introductie op het stedelijke verleden van het gebied als een bruikbaar naslagwerk over gedrukte kaarten. Dit laatste is belangrijk; voor dit overzicht is alleen gebruikgemaakt van gedrukte kaarten. Om iets zinnigs over de ruimtelijke ontwikkeling van Buren en Culemborg te kunnen meedelen, zijn echter van beide plaatsen een 18de-eeuwse handgetekende kaart opgenomen.

Manuscriptkaarten zouden wellicht meer wezenlijke aanvullingen kunnen geven. Temeer daar de samensteller een grote lacune constateert in gedrukte kaarten voor de periode na 1673 tot het midden van de 19de eeuw.

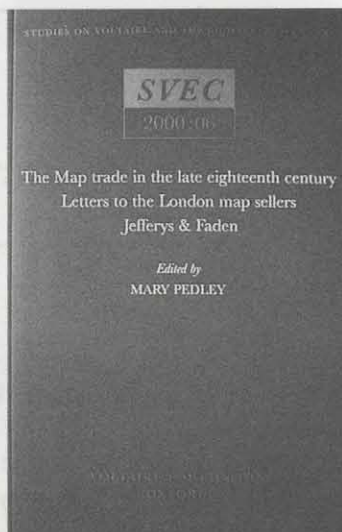
Deze lacune illustreert de historie van het gebied. De Gelderse steden hebben hun stadsrechten gekregen in de 13de en 14de eeuw, met uitzondering van Tiel dat tot de oudste steden van ons land behoort en waarschijnlijk al vóór 1185 tot stad is verheven. De plaatsen, allen gelegen op hogere oeverwallen langs een rivier, beleefden in de latere Middeleeuwen een bloeiperiode. Zonder enige uitzondering maakten ze deel uit van het bekende Hanzeverbond. De plaatsjes groeiden en werden voorzien van stadsmuren. Stadsmuren die door Jacob van Deventer omstreeks 1550 zijn afgebeeld op de oudste plattegronden van de steden Buren, Culemborg, Nijmegen en Zaltbommel. De 'steden' Batenburg, Buren, Gendt, Huissen en Maasbommel speelden toen al geen rol meer en zijn niet door hem getekend. Hun ontwikkeling en betekenis stakte, vaak tegelijk met het teloor gaan van het plaatselijke kasteel. In de 16de eeuw begon men in Nijmegen, Tiel en Zaltbommel met de aanleg van stadswallen. Door nieuwe militaire ontwikkelingen boden de stadsmuren onvoldoende bescherming. De drie plaatsen hadden als vestingsteden nog enige betekenis tijdens de opstand tegen Spanje. Culemborg maakte als zelfstandig graafschap een afzonderlijke ontwikkeling door en speelde in deze periode geen militaire rol: de stadsmuren werden niet versterkt. Na de vrede van Munster (1648) en de achteruitgang van de macht van de Republiek sinds de 18de eeuw stonden ook de drie vestingsteden in hun ontwikkeling stil. De inwoneraantallen bleven tot in de 19de eeuw vrijwel gelijk of liepen zelfs terug. Heel duidelijk heeft het vervaardigen en uitgeven van kaarten gelijke tred gehouden met de economische en ruimtelijke ontwikkeling van de steden. In de 18de en 19de eeuw veranderde er nauwelijks iets aan de stadsplattegronden. Reden om geen nieuwe stadsopmetingen

te laten doen. De wijzigingen bleven beperkt tot binnen de stadswallen.

In het laatste kwart van de 19de eeuw kon de stad Nijmegen eindelijk buiten haar vestingwerken treden. In de daarop volgende jaren groeide de stad flink. Een proces dat in de plaatsen Tiel, Culemborg en Zaltbommel pas na de Tweede Wereldoorlog begon. De oorlog bracht aan de bebouwing van de steden Nijmegen en Tiel en de plaatsen Gendt en Huissen overigens grote schade aan. De stadskernen kregen hier na 1945 te maken met grote vernieuwingsprojecten. Vanaf de jaren zestig krijgen alle Gelderse steden nieuwe stadswijken, zoals deze overal in Nederland verschenen. Zelfs bij de plaatsjes Buren en Batenburg werden nieuwe woonwijken gebouwd. Voor Buren werd in 1994 een bouwstop afgekondigd.

Dit deel uit de serie Historische stadsplattegronden is, zoals de voorgaande afleveringen, netjes verzorgd. Tekstdeel en reproducties zitten samen in een stevige omslag. De reproducties en afbeeldingen zijn overwegend van goede kwaliteit. Zoals bij wel meer kartografische uitgaven vind ik het grote formaat van de uitgave (32 x 44 centimeter) wél problematisch. Voor een goed gebruik van de kaarten is het praktisch, maar voor de lezer (en zijn boekenkast) zijn dit soort uitgaven een crime. Het digitaal aanbieden van de reproducties zou hierbij uitkomst kunnen bieden. In een hanteerbaar tekstboek kan dan een cd-rom worden ingesloten. Dat kaarten op een cd-rom gemakkelijk, snel en goed zijn te bestuderen laten recente uitgaven zien, zoals de cd-rom *De Bommelerwaard in kaart* van het Streekarchief Bommelerwaard.

Sil van Doornmalen
(adjunct-streekarchivaris
Streekarchief Bommelerwaard te Zaltbommel)

The Map Trade in the Late Eighteenth Century: Letters to the London Map Sellers Jefferys & Faden / Edited by Mary Pedley. – Oxford: Voltaire Foundation, 2000. – (Studies on Voltaire and the Eighteenth Century (SVEC) 2000:06). – xiv, 197 blz., ill. – \$ 67.50, £ 45.00, FF 450.

Dit goed geannoteerde boek bevat transcripties van 89 brieven, tussen 1773 en 1783 geschreven door Parijse en andere Europese kaartuitgevers aan de Londense firma van Jefferys & Faden. Zij het fragmentarisch vormen de brieven een van de weinige overgeleverde bedrijfsarchieven van de 18de-eeuwse kaartenhandel. De groep correspondenten bestaat onder andere uit belangrijke Franse kaartuitgevers en geografen zoals Lattré, Julien, Desnos, d'Anville en De Vaugondy. Van Nederlandse zijde zijn zes brieven van de Amsterdamse kaartproducent Covens & Mortier en één brief van het Leidse Haak &

Compagnie opgenomen. De correspondentie maakt duidelijk dat er relaties bestonden tussen de Londense firma en de kartografische afdeling van de Franse marine; een bijzondere connectie gezien de oorlog in Noord-Amerika, het Kanaal en India, waar Frankrijk en Engeland destijds in verwickeld waren. De brieven geven een goede indruk van de wijze waarop kaarten verhandeld werden en van de kosten die ermee gemoeid waren. Het correspondentiearchief bevindt zich momenteel in de William L. Clements Library van de Universiteit van Michigan, Verenigde Staten. De transcripties van de brieven worden voorafgegaan door een uitvoerige inleiding. Hierin is de context van de 18de-eeuwse kaartenhandel geschetst.

Marco van Egmond

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

Zeer grote topografische collectie prenten van Nederland van 1500 tot 1900:

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
(van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Weverweg 9, 6961 KM Eerbeek.
Telefoon: 0313 65 44 66, fax: 0313 65 58 82.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

AUGUSTEIJN, J.

Drie zeldzame wereldkaarten van Dancker Danckerts / Joost Augusteijn. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 1: 5-9.

BRUINS, A.W.A.

Atlas van het ambt Liemers / A.W.A. Bruins. - Zevenaar: Streekarchivariaat Liemers, 1999. - De atlas bevat 49 nage-tekende kaarten van het Kleefs Kadaster uit 1735 met het daarbij gevoegde gereconstrueerde Feldebuch of register.

COSGROVE, D.

Apollo's Eye: A Cartographic Genealogy of the Earth in the Western Imagination / Denis Cosgrove. - Baltimore, Md.; London: The John Hopkins University Press, 2001. - ISBN 0 8018 6491 7.

DEPUYDT, F., & L. DECRUYNAERE

De Vlaanderen-kaarten van Mercator en Ortelius: In welke mate zijn ze metrisch nauwkeurig? / Frans Depuydt en Leen Decruynaere. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 1: 13-19.

EBERHARDT, J.F.G. et al.

Topografische dubbel atlas: Topographische atlas van het Koninkrijk der Nederlanden 1868 vergeleken met de SmuldersKompas-cartografie begin 21e eeuw / [historisch onderzoek: J.F.G. Eberhardt ... et al.; tekst: J.F.G. Eberhardt en Machteld Siegmans-Boers; red. Machteld Siegmans-Boers]. - Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2001. - [56, 41] blz. - ISBN: 90 5881 034 8. - Bevat: Bd. 1: Topographische atlas van het Koninkrijk der Nederlanden 1868 op de schaal van 1:200.000: vervaardigd volgens de topographische en militaire kaart op het Topographisch Bureau van het Departement van Oorlog. Bd. 2: Topografie van het huidige Nederland op basis van de SmuldersKompas-cartografie: op de schaal van 1:200.000: traditioneel kaartbeeld ontworpen naar het voorbeeld van vroege ANWB-toeristenkaarten uit de studio van 'NV J. Smulders & Cie, lithographen des Konings'.

GESTEL-VAN HET SCHIP, P. VAN

Nederlandse historische kartofilatelie / Paula van Gestel-van het Schip. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 2: 29-40.

HEIJDEN, H. VAN DER

Antonius van Leest, een 16de-eeuwse Antwerps kaartmaker / Henk van der Heijden. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 1: 10-12.

HOLSBRINK, J.H.

Een Fries driehoeksnet en een Fries coördinatenstelsel / J.H. Holsbrink. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geo-Informatie* 43 (2001) nr. 2: 74-77, nr. 4: 186-189, en nr. 5: 250-255. - Betreft de opmeting voor de Nieuwe atlas van de Provincie Friesland uit 1859.

HUBBARD, J.

Maps Included in Colom Atlases / collations by Jason Hubbard. - *MapForum.com*, Issue 12, [on-line, May 2001]: <<http://www.mapforum.com/12issue.htm>>. - Collaties van The New Fierie Sea-Colomne, 1649: BL Maps C.8.c.1 [Koeman: J. Col 27]; De Vyerighe Colom, 1654 BL Maps C.8.c.3 [Koeman: J. Col 12]; Atlas or Fyrie Colom, 1668 [Koeman: J. Col 6] (English) Private Collection; Atlas ou Colom Ardante, 1668: Private Collection [Koeman: J. Col 4] (French).

KADASTRALE ATLAS, FRIESLAND

Menameradiel. - Ljouwert: Fryske Akademy, 2000. -

(Kadastrale en prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832; dl.13). - [Dl. 1]: De kadastrale gemeenten Beetgum, Berlikum, Deinum en Dronrijp / útjûn troch J.H.P. van der Vaart en S. Talsma; meiwurkers oan dit atlasdiel: C. de Boer, J. Huisman, P.L.G. van der Meer. [Dl. 2]: De pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de floreen- en stimkohieren / útjûn troch J.A. Mol en P.N. Noomen; mei wurking fan G. Blom ...[et al.]. - ISBN 90 6171 909 7 [Dl. 1], ISBN 90 6171 910 0 [Dl. 2].

KADASTRALE ATLAS, GELDERLAND

- *Otterlo* / [tekst en kadastrale gegevens J. van Eck, K. van der Hoek en A.C. Haak]. - Velp: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1999. - (Kadastrale atlas Gelderland 1832; 30). - ISBN 90 71988 31 7.

- *Ooy en Leuth-Kekerdome* / [tekst en kadastrale gegevens J. van Eck, K. van der Hoek]. - Velp: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2000. - (Kadastrale atlas Gelderland 1832; Bd 36). - ISBN 90 71988 39 2.

- *Dinxperlo* / [tekst: K. van der Hoek ... et al.]. - Velp: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, cop. 2001. - (Kadastrale atlas Gelderland 1832). - ISBN 90 71988 40 6.

KEMP, M.S.F.

De afkomst van Cornelis Anthonisz., monnik, predikant en landmeter, stamvader van het geslacht Hornhovieus / M.S.F. Kemp. - In: *De Nederlandsche Leeuw: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 118, nr. 1-2 (jan.-febr. 2001): kol. 154-172. - Genealogische gegevens over Cornelis Anthonisz. Hornhovieus, auteur van de kaart van Utrecht uit 1599.

KLOK, J.

Caartboeck van Voorne, 1695 / Jacques Klok. - 2e aangevulde druk. - Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland, 2001. - ISBN 90 6469 636 5. - Facsimile-uitgave. Eerste druk 1990.

KUYER, I., & T. KAPPELHOF

's-Hertogenbosch cartografisch bekeken / door Ineke Kuyer m.m.v. Ton Kappelhof; red. J.W.M. Timmermans. - 's-Hertogenbosch: Het Bossche Prentenmuseum, 2001. - 80 blz. - ISBN 90 9014795 0.

MEER, S. DE

Jodocus Hondius' wereldkaart in twee halfronden met de reizen van Drake and Cavendish / Sjoerd de Meer. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 1: 1-3.

MEURER, P.H.

De jonge Nicolaes van Geelkercken / Peter H. Meurer. - In: *Caert-Thresoor* 20 (2001) 2: 41-47.

OERS, R. VAN

Dutch town planning overseas during VOC and WIC rule (1600 - 1800) / Ron van Oers. - Zutphen: De Walburg Pers, 2000. - ISBN 90 57 30 1040. - Met foto's van oude kaarten of stadsgezichten.

VERSFEIT, H.

De Franse kaarten van Drenthe (1811-1813) / Herman Versfelt. - In: *Waardeel: Drents Historisch Tijdschrift* 21, 2 (2001): 1-9.

VERSFEIT, H.J.

De kerken van Drenthe in 1545 / H.J. Versfelt. - In: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 2000, blz. 50-67. - Bespreking van

de afbeeldingen van de kerken in Drenthe op Jacob van Deventers gewestkaart 'Friesland'.

VISSCHER

Claes Jansz. Visscher : Leo Hollandicus. - *MapForum.com*, Issue 12, [on-line, May 2001]: <<http://www.mapforum.com/12issue.htm>>.

ZANDVLIET, C.J.

Maurits, Prins van Oranje / Kees Zandvliet; met bijdragen van Arthur Eyffinger ... [et al.]. - Amsterdam: Rijksmuseum; Zwolle : Waanders uitgevers, 2000. - 508 blz. - ISBN 90 400 9497 7. - Verschenen naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum te Amsterdam van 1 december 2000 tot 18 maart 2001. De bundel bevat acht essays (o.a. 'De kaartenkamer van Maurits' door Kees Zandvliet) en de catalogus van de tentoonstelling.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HUNGARICA 7 (2000 május)

Plihal, Katalin, G.M. Visconti Erdély térképe 1699-ből [met Duitse samenvatting: Die Landkarte Siebenbürgens von 1699] (blz. 2-24).

Szathmáry, Tibor, Coriolano nagy térképének rejtélye [met Duitse samenvatting: Das Rätsel der grossen Mappa von Coriolano] (blz. 25-30).

Gróf, László, Marsigli gróf élete VI. rész (A kecskeméti kaland) [met Engelse samenvatting: The Life of Count Marsigli (Part VI)] (blz. 31-36).

Gent, Wigo van, Mijn eerste zelfstandige hydrografische opnemingen (blz. 2-5).

DE HOLLANDSE CIRKEL 3, nr. 1 (maart 2001)

Aardoom, L., Maat in rechts- en waterstaat (blz. 3-9).

Strang van Hees, Govert, De reversieslinger, een keerpunt in de geschiedenis van de zwaartekrachtmetingen (blz. 9-14).

Eck, Jan van, Het Franse Kadaster (1832) vergeleken met het Kleefs Kadaster (1731): Een verkenning (blz. 15-26).

DE HOLLANDSE CIRKEL 3, nr. 2 (juli 2001)

Zorn, Henk, Het ITC 50 jaar : Herinneringen uit de begintijd (blz. 6-7).

Aardoom, L., Professor ir. Hk.J. Heuvelink (1861-1949), een geodeet onder de architecten (blz. 8-12).

Aardoom, L., Varia: 1823: Ontmoetingen met landmeters, ingenieurs en andere ruimtelijke denkers (blz. 13-14).

IMCoS JOURNAL Issue 84 (Spring 2001)

Gole, Susan, Grave Maps (blz. 9-15).

Nicholson, Tim, Major Philip Road Maps c. 1855-1939, Part I (blz. 17-25).

Burden, Eugene, Hunting Maps published in English Periodicals (blz. 27-30).

Docktor, John W., Maps of Independence Hall (blz. 41-45).

Bartlett, Alan, Wrong Way Round, Mistaken and Misled [Kaarten van Ceylon] (blz. 53-54).

IMCoS JOURNAL Issue 85 (Summer 2001)

Mandache, Valentin, Russian Expansion and Toponymy: Bessarabia (blz. 5-13).

Burden, Eugene, Gordon's Topographical Dictionary : Maps by Sidney and Selina Hall (blz. 15-17).

Nicholson, Tim, Major Philip Road Maps c. 1855-1939, Part II (blz. 19-30).

Batten, Kit, The World on a Teapot (blz. 55-57).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 12: 2001 (May)

<http://www.mapforum.com>

Smith, David, The Communications' Mapping of British Towns. Plans of Washington D.C. 1792 to 1800 (Checklist).

Hubbard, Jason, Maps Included in Colom Atlases (Collations). Claes Jansz. Visscher : Leo Hollandicus (Curiosity).

Trade Card of Nathaniel Hill (Ephemera).

MAPLINE Number 92 (Winter 2000/2001)

Else, Felicia, Giulio Ballino and the Florentine Corridoio (blz. 1-5).

Karrow jr., Robert E., Fire and Ice and Maps : IMCoS in Iceland 2000 (blz. 9-12).

MERCATOR'S WORLD vol. 6, no. 3 (May/June 2001)

Owen, J. Victor, Seller Be Fair, Buyer Beware! : Trouble on the Internet (blz. 10-11).

Warren, Bill, When California Was an Island : Glen McLaughlin's Cartographic Landmarks (blz. 14-21).

Owen, J. Victor, Carving up America : Mapping the Land Grab in North America (blz. 22-27).

Thrower, Norman J.W., Lay of the Land : The Evolution of Relief Representation in the United States (blz. 28-35).

Tatlock, David, Wishful Thinking : A Nazi Tourism Map (blz. 36-39).

Smith, Andrew, Borneo Mysteries : Dom Manuel de Lima and the Disappearance of Lawei (blz. 40-43).

Norton, Louis Arthur, The Legacy of Prince Henry : 'The Navigator' Re-examined (blz. 44-49).

Monmonier, Mark, Where Should Map History End? : The Dearth of Modern Projects (blz. 50-51).

Turley, Gary, Gateway to History : Cartographic History Online (blz. 54).

MERCATOR'S WORLD vol. 6, no. 4 (July/August 2001)

Ross, Robert, Jambo—from Africa : Gary Clarke's Passion for Africa Launches a Collection (blz. 13-16).

Thrower, Norman J.W., Lay of the Land : Twentieth-century Relief Representation in the United States (blz. 18-23).

Brooks, Cheri, French Collection : Cartographic Treasures of the Bibliothèque Nationale de France (blz. 24-29).

Haft, Adele J., Maps of Memory: The Autobiographical Maps of J.B. Harley and Denise Levertov (blz. 30-37).

Fleming, Paula L., Serious Cartography at Play : Creating Maps for Historical Games (blz. 38-43).

Carhart, Georg S. with Matthew Edney, An Exercise in Map Genealogy : Guillaume Delisle's L'Amerique Septentrionale and Its Many Offspring, Part I : The Delisle Plate (blz. 44-49).

Monmonier, Mark, Map Traps : The Changing Landscape of Cartographic Copyright (blz. 50-52).

Warren, Bill, Eye on the World : The Columbia Gazetteer of the World Online (blz. 56-57).

THE PORTOLAN Issue 50 (Spring 2001)

Van Ee, Patricia Molen, Conservation from the Curator's and Collector's Point of View (blz. 7-13).

Vogel, Steven, The Evolution of Geography and GIS : What it Means (blz. 14-18).

Portolan Editors, The Portolan at 50 (blz. 19-23).

Peck, Douglas T., The Depiction of Florida on the Early Conte Ottomano Freducci Map (blz. 24-27).

Cherkis, Norman Z., Moving Forward Towards a Backward Look at the City of Alexandria: The Alexandria Archaeology Museum (blz. 28-29).

ASHER RARE BOOKS

Zojuist verschenen:
CATALOGUS 31:
210 OUDE EN ZELDZAME BOEKEN
op diverse gebieden:

Oude Drukken (15de en 16de eeuw)
Handschriften en Tekeningen
Bijbels en Theologie
Botanie, Zoölogie en Geologie
Natuurwetenschappen
Topografie en Reisverslagen
Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:
[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://www.asherbooks.com)
voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.
Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van
collecties of afzonderlijke stukken.

Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com
Internet: www.asherbooks.com

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 0031 [0]10 23 402 91
06 539 468 40
06 514048 48
TELEFAX 0031 [0]10 46 034 37

E-MAIL [INFO@ARTCONSERVATION.NL](mailto:info@artconservation.nl)
WEB SITE WWW.ARTCONSERVATION.NL

K.v.K. ROTTERDAM 190851

BEZOEK ONZE WEBSITE
WWW.ARTCONSERVATION.NL
...BEDANKT

DIGITALISEREN
CONSERVEREN
DETACHEREN
RESTAUREREN

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk & J. Blonk-van der Wijst.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting. Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

In linnen gebonden. Met ca. 300 afb. 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

f 295,- € 133.87

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen. In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

f 371,- € 168.35

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8).

Met ca. 700 afb. 632 pp.

ISBN 90 6194 278 0

f 1007,- € 456.96

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17). Met ca. 600 afb. 732 pp.

ISBN 90 6194 348 5

f 1007,- € 456.96

III - V In voorbereiding.

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke

Gids met afbeeldingen van alle ataskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afbeeldingen. 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

f 125,- € 56.72

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition. Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen in elk deel.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van een afgeronde groep atlanten. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997. With ca. 1000 ill. 755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

f 895,- € 406.13

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. 2000. With ca. 800 ill. 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

f 895,- € 406.13

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces, and Some Other Atlases Published in the Low Countries up to c.1650

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

De fondscatalogus 2001-2002 wordt op aanvraag toegezonden. Nadere informatie: hes@forum-hes.nl Zie ook onze website <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.